

"Een romantiek van een feller tempo dan de vroegere idyllen"¹

De beeldvorming over de Verenigde Staten in de reisverslagen van Jo van Ammers-Küller (1926) en Barth Landheer (1932)

Naam: Abe Vink
Studentnummer: 458065
E-Mail: 458065av@eur.nl
Universiteit: Erasmus Universiteit Rotterdam
Faculteit: Erasmus School of History, Culture and Communication (ESHCC)
Docent: prof. dr. Arianne Baggerman
Tweede Lezer: prof. dr. (Ben) Wubs
Datum: 19-08-2020

¹ Barth Landheer, *Indrukken uit Amerika* (Rotterdam: Brusse N.V, 1934), 99-100.

Afbeelding voorblad: Jo van Ammers-Küller, *Mijn Amerikaansche reis* (Den Haag: H.P. Leopold, 1926), 144.

INHOUDSOPGAVE

HOOFDSTUK 1: INTRODUCTIE, HISTORIOGRAFIE EN THEORETISCH KADER

1.1 Inleiding	5
1.2 Anti-Amerikanisme: uitvinding van de Romantiek	7
1.3 Het conservatieve anti-Amerikanisme in Nederland (1917-1941)	12
1.4 <i>Gangsters</i> , bokkers en filmsterren	16
1.5 Periodisering	17
1.4 Anti-Amerikanisme of gerechtvaardigde kritiek?	17
1.7 Reisverslagen en Nederlandse Amerika-reizigers	19
1.8 Relevantie	22
1.9 Methodologie en bronnen	23

HOOFDSTUK 2: DE REIZIGERS EN HUN REISVERSLAGEN

2.1 Barth Landheer (1904-1989)	26
2.2 Jo van Ammers-Küller (1884-1966)	27
2.3 Het karakter van de reizen	29
2.4 De geconstrueerde ik-persoon van Van Ammers-Küllers en Barth Landheer	30

HOOFDSTUK 3: HET VOORAF GEVORMDE AMERIKA-BEELD

3.1 De verwachtingen van Barth Landheer	35
3.2 De verbazing van Jo van Ammers-Küller	38
3.3 Verwijzingen naar Europa	39
3.4 Het romantische beeld van Amerika en de invloed van films en literatuur	40
3.5 Open houding	42
3.6 Het bewustzijn van het Europese anti-Amerikanisme	44
3.7 Conclusie	45

HOOFDSTUK 4: HET AMERIKA-BEELD GEDURENDE DE REIS

4.1 Anti-Amerikanisme in het reisverslag van Jo van Ammers-Küller	47
4.2 Anti-Amerikanisme in het reisverslag van Barth Landheer	50
4.3 De ambivalente houding van Jo van Ammers-Küller	53
4.4 De ambivalente houding van Barth Landheer	56
4.5 Conclusie	59

HOOFDSTUK 5: NIEUWE INZICHTEN

5.1 Verscheidenheid, uitgestrektheid en complexiteit	61
5.2 De zwarte bevolking	63

5.3 Amerikanen met een migratie-achtergrond	64
5.4 Natuur en klimaat	65
5.5 Toerisme	66

HOOFDSTUK 6: CONCLUSIE EN AANBEVELINGEN VOOR VERVOLGONDERZOEK

6.1 Conclusie	68
6.2 Aanbevelingen voor vervolgonderzoek	70

BIBLIOGRAFIE	71
--------------------	----

1. INTRODUCTIE, HISTORIOGRAFIE EN THEORETISCH KADER

1.1 Inleiding

De Nederlandse schrijfster Jo van Ammers-Küller reisde in 1926 af naar de Verenigde Staten. In haar reisverslag, dat ze gedurende de reis bijhield en later zou publiceren, zijn enkele foto's bijgevoegd. Over de foto die op het voorblad van deze scriptie te zien is schrijft ze:

De lichtreclames van Braodway (sic) bij avond (...) Elk apart beschouwd zijn ze natuurlijk helemaal niet mooi, hoogstens grappig of ingenieus, maar allemaal tezamen, zooals ze gloeiend en schitterend en blikkerend tegen den even mistigen, nooit helemaal donkeren zomer-avond-hemel pronkten, duizenden en nog eens duizenden lichtreclames, tallooze als bovenop de wolkenkrabbers als hóórend in het firmament, tusschen de sterren.²

De overweldigende indruk die *de Nieuwe Wereld* op Van Ammers-Küller maakte is kenmerkend voor de beleving van Nederlandse Amerika-reizigers in het interbellum.³ De grootse steden, de hoge *skyscrapers*, het snelle verkeer - de Nederlandse reizigers keken hun ogen uit. Er zijn tientallen - al dan niet gepubliceerde - reisverslagen van Nederlanders die in het interbellum naar de Verenigde Staten afreisden.⁴ Deze egodocumenten geven een kijkje in de Nederlandse beeldvorming over de Verenigde Staten.⁵ Historicus Koen van Berkel stelt dat "in de afzonderlijke Amerikabeelden het dus meer [gaat] om het Amerika zoals dat leeft in de voorstellingswereld van de Europese intellectueel dan om het reële Amerika dat zich aan de overzijde van de Atlantische Oceaan bevindt."⁶ Wellicht is dit het meest zichtbaar bij de Europese en Nederlandse traditie van de overwegend negatieve beeldvorming over *de Nieuwe Wereld* - het anti-Amerikanisme. Al sinds de achttiende eeuw bestaat er in Europa, met name in conservatieve kringen, een angst voor en afkeer tegen de Verenigde Staten. Dit

² Jo van Ammers-Küller, *Mijn Amerikaansche reis* (Den Haag: H.P. Leopold, 1926), 128.

³ Bob de Graaff, "Bogey or Saviour? The Image of the United States in the Netherlands during the Interwar Period," in Rob Kroes en Maarten van Rossem (red), *Anti-Americanism in Europe* (Amsterdam: Free University Press, 1986), 54-58; *De Nieuwe Wereld* verwijst in deze scriptie naar de Verenigde Staten.

⁴ Rob Kroes en Maarten van Rossem (red), *Anti-Americanism in Europe* (Amsterdam: Free University Press, 1986); K. van Berkel (red), *Amerika in Europese Ogen* (Den Haag, SDU Uitgeverij, 1990)

⁵ Pien Steringa, *Nederlanders op reis in Amerika 1812-1860. Reisverhalen als bron voor negentiende-eeuwse mentaliteit* (Utrecht: Vakgroep Geschiedenis der Universiteit Utrecht, 1999), 8.

⁶ K. van Berkel (red), *Amerika in Europese Ogen* (Den Haag, SDU Uitgeverij, 1990), 7.

komt onder andere tot uiting in verschillende stereotyperingen over de Amerikaanse samenleving, zoals de kinderlijke, oppervlakkige en materialistische volksaard of het ontbreken van stijl, beschaving en traditie.⁷ Deze negatieve beeldvorming is ook duidelijk aanwezig in de reisverslagen van de Nederlandse Amerika-reizigers in het interbellum, maar gaat gepaard met een fascinatie voor *de Nieuwe Wereld*, zoals aanwezig in bovenstaand citaat van Van Ammers-Küller.⁸ Deze fascinatie voor de Verenigde Staten is mogelijk voor de Amerika-reis, in Nederland, ontstaan. Hoewel de Amerikaanse cultuur pas na de Tweede Wereldoorlog echt dominant zou worden in de Nederlandse samenleving, groeide de Amerikaanse aanwezigheid in Nederland namelijk snel. Amerikaanse films werden in de Nederlandse bioscopen in deze tijd populairder dan Duitse of Franse films en er kwam steeds meer aandacht voor Amerikaanse literatuur.⁹ Deze toenemende Amerikaanse invloed - de Amerikanisering van Nederland - zorgde niet alleen voor een groeiende fascinatie voor de Amerikaanse cultuur, maar versterkte ook de anti-Amerikanistische sentimenten in Nederland. Dit maakt de Nederlandse beeldvorming over de Verenigde Staten van het interbellum gecompliceerd.

In deze scriptie zal ik de reisverslagen van Jo van Ammers-Küller (1926) en Barth Landheer (1932) analyseren om de Nederlandse beeldvorming over de Verenigde Staten - en in het bijzonder het anti-Amerikanisme - tijdens het interbellum beter te kunnen duiden.

Daarbij stel ik de volgende vragen: Welk beeld hebben Van Ammers-Küller en Landheer van de Verenigde Staten voordat zij naar het land afreizen? In hoeverre is de beeldvorming van Van Ammers-Küller en Landheer over de Verenigde Staten anti-Amerikanistisch? Welke nieuwe inzichten over de Verenigde Staten doen de reizigers opgedurende hun Amerika-reis?

In het eerste hoofdstuk zal ik de historiografie en het theoretisch kader behandelen. Ik zal in dit hoofdstuk de beginselen van het anti-Amerikanisme uiteenzetten, vervolgens zal ik bovengenoemde theorie definiëren en in de Nederlandse

⁷ J.W. Schulte Nordholt, "Anti-Americanism in European Culture: It's early manifestations," in Rob Kroes en Maarten van Rossem (red), *Anti-Americanism in Europe* (Amsterdam: Free University Press, 1986), 7-9.

⁸ Bob de Graaff, "Bogey or Saviour? The Image of the United States in the Netherlands during the Interwar Period," in Rob Kroes en Maarten van Rossem (red), *Anti-Americanism in Europe* (Amsterdam: Free University Press, 1986), 51-52.

⁹ Hans Bak, "The reception of American literature in the Netherlands, 1900-1950" in Hans Krabbendam, Cornelis A. van Minnen en Giles Scott-Smith (red), *Four Centuries of Dutch-American Relations 1609-2009* (Amsterdam: Boom, 2009), 468-469.

context plaatsen. Ten slotte zal ik de historiografie van Nederlandse Amerika-reizigers behandelen. In hoofdstuk twee zal ik de reizigers en hun reisverslagen introduceren. In het derde hoofdstuk analyseer ik het Amerika-beeld dat de reizigers voor hun Amerika-reis hadden. In hoofdstuk vier zal ik de beeldvorming van de reizigers over de Verenigde Staten analyseren. Hier zal ik de door de reizigers beschreven Amerikaanse volksaard onderzoeken en koppelen aan het anti-Amerikanisme. En ten slotte, zal ik in hoofdstuk vijf de tijdens de reis vergaarde inzichten beschrijven.

1.2 Anti-Amerikanisme: uitvinding van de Romantiek

Om het begrip anti-Amerikanisme te kunnen definiëren en de verschillende vormen ervan te kunnen behandelen, is het noodzakelijk om eerst vast te stellen dat het geen stroming of ideologie betreft maar een discours. Het anti-Amerikanisme - of het anti-Amerika discours - bestaat uit een verzameling ideeën die geen realiteit weergeven maar er zelf een construeren. Het discours creëert een ruimte waarin over een onderwerp gesproken kan worden door middel van taal die niet waardenvrij is. Het anti-Amerikanisme produceert op deze manier bewust of onbewust kennis die onderhevig is aan sociale machtsstructuren.¹⁰ Om het discours beter te begrijpen is het dan ook nodig om de oorsprong ervan te onderzoeken.

Filosoof en literatuurwetenschapper Jesper Gulddal heeft dit in zijn artikel "That most hateful land" (2009) geprobeerd.¹¹ Gulddal beschrijft niet alleen de verschillende aspecten van het anti-Amerika discours, maar verklaart deze ook aan de hand van onderliggende mechanismen. Allereerst definieert hij het anti-Amerikanisme als een "methodische gekte" om zowel het irrationele als het systematische karakter ervan te benadrukken.¹² Hiermee tracht hij het concept te "depolitiseren", oftewel het anti-Amerikanisme uit de politieke ruimte te halen en als discours te benaderen. Anti-Amerikanisme is volgens Gulddal *irrationeel*, aangezien het gebaseerd is op vooroordelen, vervormingen, gevoelens van superioriteit, generalisaties of bovenmatige angst.¹³ Tegelijkertijd is anti-Amerikanisme *systematisch*, aangezien het gericht is op elk aspect van het land: de Amerikaanse cultuur, Amerikaanse waarden, de samenleving -

¹⁰ Stephanie Taylor, *What is Discourse Analysis?* (Londen: Bloomsbury Academic, 2013), 15-19.

¹¹ Jesper Gulddal, "That most hateful land. Romanticism and the birth of modern anti-Americanism," *Journal of European Studies* 39:4 (2009).

¹² Gulddal, "That most hateful land," 421.

¹³ Ibid.

Gulddal noemt dit "the 'Americanness' of America".¹⁴ Stereotyperingen worden aan elkaar gekoppeld en vormen een (schijnbaar) coherent beeld van de Amerikaanse volksaard. Dit discours, geconstrueerd door elkaar versterkende narratieven, doet sterk denken aan Edward Saïds oriëntalisme en zal in deze scriptie op eenzelfde manier worden toegepast.¹⁵ Gulddal maakt deze koppeling echter niet.

De eerste vorm van anti-Amerikanisme is volgens Gulddal te herleiden tot de "ontdekking" van Amerika, waarmee de spiegelachtige relatie tussen *de Nieuwe* en *de Oude Wereld* gestalte kreeg.¹⁶ Hoewel Gulddal de toenmalige Europese beeldvorming slechts als een voorloper van het anti-Amerikanisme beschouwt, zijn de sporen ervan - bovenmatige angst en onrealistische hoop wat betreft *de Nieuwe wereld* - al zichtbaar. Deze anti-Amerikanistische sentimenten werden vervolgens versterkt door de Franse Revolutie, dat in Europa onder andere een afkeer van het Amerikaanse klimaat bewerkstelligde.¹⁷ De Europese *philosophes* - en in het bijzonder de natuuronderzoeker Georges-Louis Leclerc de Buffon - omschreven Amerika als een paradijs voor reptielen en insecten, maar als een levende hel voor mensen.¹⁸ Volgens Leclerc de Buffon was het Amerikaanse klimaat immers te vochtig en te "giftig" om er te wonen.¹⁹ Historicus J.W. Schulte Nordholt noemt Leclerc de Buffon om deze reden een grondlegger van het anti-Amerikanisme.²⁰ Volgens Gulddal heeft ook de Amerikaanse Revolutie bijgedragen aan de Europese afkeer van Amerika, voornamelijk in conservatieve kringen. Prominente conservatieven zoals Samuel Johnson vonden de rebellie van de kolonisten jegens de "wettelijke overheersing" verwerpelijk.²¹ Johnson schreef als reactie op de Revolutie: "love all mankind, *except an American*".²²

Hoewel de Europese afkeer van en angst voor Amerika al sinds de vijftiende eeuw aanwezig is, stelt Gulddal dat het vocabulaire van anti-Amerikanisme "uitgevonden" is in het begin van de negentiende eeuw - de Romantiek.²³ In deze periode ontstonden de volgende vijf kernideeën van het anti-Amerikanisme: Amerika

¹⁴ Gulddal, "That most hateful land," 421.

¹⁵ Edward Saïd, *Orientalism* (Londen, Penguin Books, 1978), xi-28.

¹⁶ Gulddal, "That most hateful land," 421.

¹⁷ Ibid.

¹⁸ Ibid.

¹⁹ Ibid.

²⁰ J.W. Schulte Nordholt, "Anti-Americanism in European Culture: Its early manifestations," in Rob Kroes en Maarten van Rossem (red.), *Anti-Americanism in Europe* (Amsterdam: Free University Press, 1986), 7.

²¹ Gulddal, "That most hateful land," 422.

²² Ibid.

²³ Ibid., 422; "Romantiek" verwijst hier naar de periode en wordt in deze scriptie uitsluitend met een hoofdletter geschreven.

heeft geen geschiedenis, Amerika heeft geen cultuur, het Amerikaanse geloof is onfatsoenlijk vanwege het ontbreken van een gevestigde kerk, de Amerikaanse democratie is hypocriet en inconsistent en Amerikanen zijn materialistisch, vulgair en ongemanierd.²⁴ Deze - doorgaans latente - stereotyperingen hebben het anti-Amerika discours gevormd en zijn tot op heden aanwezig in de Europese beeldvorming over de Verenigde Staten - hoewel een koppeling naar het hedendaags anti-Amerikanisme gecompliceerd is.²⁵ Gulddal duidt deze vijf kernideeën aan de hand van de historische context. Aangezien deze, elkaar versterkende, ideeën de kern vormen van het anti-Amerikanisme, zal ik ze hieronder één voor één behandelen.

Het argument dat Amerika een land zonder geschiedenis is komt volgens Gulddal voort uit de conservatieve stroming van de Romantiek, die als contrarevolutie een directe reactie was op de Franse Revolutie en de Terreur.²⁶ Deze stroming vocht voor het *ancien regime* en het in standhouden van tradities en was tegen het vervangen van traditie en geschiedenis door rationaliteit - een belangrijk uitgangspunt van de politieke filosofie van de Verlichting. De Verenigde Staten was het eerste voorbeeld van een samenleving die niet door de eeuwen heen organisch gegroeid was maar geforceerd en rationeel gesticht. Amerika had bovendien in tegenstelling tot de Oude Wereld een exacte datum van ontstaan - 4 Juli 1776 - en was met haar revolutie niet alleen een voorbeeld geweest voor de, door de conservatieven zo gehekelde, Franse Revolutie, ook was het het eerste land dat bovenstaande Verlichte opvattingen incorporeerde in haar politieke systeem.²⁷ De Amerikaanse Onafhankelijkheidsverklaring was sterk gebaseerd op rationaliteit en universele mensenrechten. De Europese conservatieven zagen dit document als een overschatting van rationaliteit en een verwerping van eeuwenoude tradities.²⁸

De Europese conservatieven waren bovendien van mening dat er niet zoiets bestond als een Amerikaanse cultuur. Volgens hen was cultuur immers de accumulatie van erfgoed.²⁹ Aangezien dat erfgoed in Amerika - een land zonder geschiedenis - niet aanwezig was, werd het onmogelijk hierop een cultuur te bouwen. Deze logica kwam vaker voor in anti-Amerikanistische literatuur, onder meer in gedichten van de Ierse

²⁴ Gulddal, "That most hateful land," 422,427,431,437,442.

²⁵ Ibid., 422-423.

²⁶ Ibid., 422-423.

²⁷ Ibid., 423-425.

²⁸ Ibid.

²⁹ Ibid., 425.

dichter Thomas Moore. Na een verblijf in Amerika beschreef Moore het land als een culturele woestijn.³⁰ Volgens Moore kwam dit door de Amerikaanse natuur, die hij onbeduidend noemde door een gebrek aan menselijke geschiedenis.³¹ Hierdoor was volgens Moore de Amerikaanse bevolking immoreel, inhoudsloos en vulgair. Moores opvatting over de Amerikaanse bevolking was sterk generaliserend, zo maakte hij geen onderscheid tussen Indianen, immigranten, de vrije witte bevolking of slaven.³²

Naast het gebrek aan geschiedenis en cultuur werd het Amerikanen verweten materialistisch te zijn. Amerikanen zouden volgens de conservatieve Europeanen commerciële boven morele, spirituele en esthetische waarden plaatsen. In anti-Amerikanistische teksten - Gulddal noemt onder andere teksten van filosoof Hegel, dichter Heinrich Heine en schrijver Charles Dickens - wordt de *dollar* vaak beschreven als "de god van Amerika".³³ Het streven naar acquisitie, commerciële winst en eigenbelang zouden fundamentele kenmerken zijn van de Amerikaanse samenleving.³⁴ Zo zou zelfs het Amerikaanse patriottisme een commercieel motief hebben: het nationalisme was slechts een manier om ieders eigendom te beschermen. De Amerikaan werd gezien als zeer praktisch en het Amerikaanse onderwijs zou vooral gericht zijn op techniek en handel.³⁵

Amerikanen zouden bovendien fysiek en mentaal "vulgair" zijn.³⁶ Deze vulgariteit werd - niet zonder zelfgenoegzaamheid - beschreven in Europese reisverslagen en werd door de reizigers onder andere in de volgende vormen waargenomen: slechte tafelmanieren, onbeleefdheid, asociaal gedrag, het lelijke Amerikaans-Engels en persoonlijke hygiëne.³⁷ Kleine details - zoals de Amerikaanse gewoonte om tabak te kauwen en het in het openbaar uit te spugen - werden volgens Gulddal in het anti-Amerika discours uitvergroot om vervolgens op basis hiervan verregaande conclusies over de Amerikaanse volksaard - "the 'Americanness' of America" - te trekken.³⁸ Dit is een belangrijk anti-Amerikanistisch mechanisme.

³⁰ Gulddal, "That most hateful land," 425.

³¹ Ibid.

³² Ibid., 425-427.

³³ Ibid., 427-429.

³⁴ Ibid., 427.

³⁵ Ibid., 428-430.

³⁶ Ibid.

³⁷ Ibid., 431-432.

³⁸ Ibid., 421.

In het Europese anti-Amerika discours kwam bovendien de vermeende nivellering van smaak en cultuur in Amerika vaak voor. Volgens de Europese conservatieven zorgde de Amerikaanse democratie voor deze nivellering.³⁹ Omdat in Amerika iedereen gelijk was, bestond er geen elite en oversteeg niemand in Amerika het niveau van een arbeider. Anti-Amerikanistische stereotyperingen komen dan ook sterk overeen met stereotyperingen die conservatieve Europeanen over de Europese lagere klassen hadden.⁴⁰ Aangezien er in Amerika geen onderscheid bestond tussen de verschillende klassen, golden de stereotyperingen voor de gehele bevolking.⁴¹

De Amerikaanse democratie was volgens de anti-Amerikanisten bovendien inconsistent en hypocriet. Als bewijs hiervoor wezen zij naar de slavernij en de ongelijkheid tussen de witte en zwarte bevolking in Amerika. Thomas Jefferson, die vrijheid en gelijkheid bepleitte maar tegelijkertijd zelf slavenhouder was, werd vaak gebruikt als symbool voor de hypocrisie van *de Nieuwe Wereld*.⁴² Gulddal stelt echter dat deze kritiek niet altijd even oprecht was, zo was het vooral een strategie van de Europese conservatieven om de Amerikaanse democratie te bekritisieren.⁴³

Tot slot keken de Europese conservatieven neer op het Amerikaanse geloof. De hoge mate van vrijheid in Amerika zorgde voor een grote diversiteit aan religies, wat volgens de anti-Amerikanisten verwerpelijk was. Filosoof Georg Hegel meende dat er in Amerika sprake was van een "religieuze supermarkt" waar men eigen "religies" kon samenstellen en uitzoeken.⁴⁴ Volgens Hegel was de Amerikaanse geloofsbelijdenis onjuist. Volgens hem kwam dit door de radicale individualisering van het Amerikaanse geloof.⁴⁵ Volgens schrijfster Frances Milton Trollope zou de Amerikaanse jeugd slechts uit verveeldheid een geloof praktiseren. Vanwege het gebrek aan cultuur was er immers niets te doen in Amerika, zo beredeneerde zij.⁴⁶ Trollope zocht bovendien een causaal verband tussen het geloof en het gebrek aan geschiedenis, cultuur, het materialisme en de vulgariteit.⁴⁷ Deze koppeling is ook een belangrijk mechanisme binnen het anti-Amerika discours.

³⁹ Gulddal, "That most hateful land," 437.

⁴⁰ Ibid.

⁴¹ Ibid.

⁴² Ibid., 443.

⁴³ Ibid., 443.

⁴⁴ Ibid., 438.

⁴⁵ Ibid.

⁴⁶ Ibid., 437-439.

⁴⁷ Ibid., 441.

Het is onduidelijk hoe dominant het anti-Amerika discours in de negentiende was en wie er tot de groep anti-Amerikanisten kan worden gerekend. Bovenstaande personen noemden zichzelf niet anti-Amerikanist en het is mogelijk dat zij in andere teksten juist "Amerikanistische" sentimenten vertoonden. Gulddals theorie zal in deze scriptie echter uitsluitend gebruikt worden om de achterliggende mechanismen en stereotyperingen van het anti-Amerikanisme te duiden. Net als Saids oriëntalisme is het anti-Amerikanisme een analytisch instrument om de latente stereotyperingen van het discours te deconstrueren. Een discours is immers de intertekstualiteit in teksten en de interactie tussen personen.

1.3 Het conservatieve anti-Amerikanisme in Nederland (1917-1941)

Het negentiende-eeuwse conservatieve anti-Amerika discours was in het interbellum in Nederland nog steeds aanwezig, maar het Nederlandse anti-Amerikanisme kan tegelijkertijd niet losgezien worden van de historische context. Historicus Bob de Graaff stelt in zijn artikel "Bogey or Saviour? The Image of the United States in the Netherlands during the Interwar Period" dat het Nederlandse anti-Amerikanisme in het interbellum in de kern een conflict tussen een elitecultuur en een massacultuur was.⁴⁸ Na de Eerste Wereldoorlog groeide in Europa het pessimisme over de toekomst en de eigen samenleving.⁴⁹ Ook bij de Nederlandse elite bestond de veronderstelling dat het eigen land cultureel aan het verloederen was en de elite zag de Amerikanisering van de Nederlandse samenleving als de oorzaak van deze verloedering.⁵⁰ Het Nederlandse anti-Amerikanisme van het interbellum was dan ook vaak gericht op het "Amerika" dat in de Europese samenleving aanwezig was - het zogenaamde Amerikanisme - en had weinig te maken met zowel het fysiek als mentaal verre land aan de andere kant van de oceaan.

Filmcriticus Menno Ter Braak, een van de meest uitgesproken en invloedrijke anti-Amerikanisten in Nederland, was dan ook nooit in de Verenigde Staten geweest. De bevlogen filmcriticus zag na de Eerste Wereldoorlog de Nederlandse kunstwereld vergiftigd worden door de opkomst van de zijns inziens commerciële, oppervlakkige en

⁴⁸ Bob de Graaff, "Bogey or Saviour? The Image of the United States in the Netherlands during the Interwar Period," in Rob Kroes en Maarten van Rossem (red), *Anti-Americanism in Europe* (Amsterdam: Free University Press, 1986), 51.

⁴⁹ Bob de Graaff, "Bogey or Saviour?," 56.

⁵⁰ W.E. Krul, "Moderne beschavingsgeschiedenis. Johan Huizinga over de Verenigde Staten," in K van Berkel (red), *Amerika in Europese Ogen* (Den Haag: SDU Uitgeverij, 1990), 90-92.

"vulgaire" films uit de Verenigde Staten en heeft een aanzienlijk deel van zijn leven de strijd gevoerd tegen de Amerikanisering.⁵¹ Ter Braak noemde deze ontwikkeling: "een invasie van Proletkult waarin de Amerikaanse stijlloosheid culmineert".⁵² Hij sloeg alarm omdat hij merkte dat de meerderheid in Nederland de Amerikaanse mentaliteit en cultuur, met name de films, omarmde. Ter Braak noemde het enthousiasme van het Nederlandse volk over Amerikaanse films en producten - en de nonchalante houding van de politici over de Amerikanisering van Nederland - de "Yankee-itis".⁵³ Deze anti-Amerikanist schreef dat "gans Nederland de charleston danst, vergiftigd in de oppervlakkigheid van het amerikanisme" en dat "de volkeren zich bedronken zullen hebben aan Amerikaansche snelheid en Amerikaansche doelmatigheid".⁵⁴ Ter Braak was een voorvechter van Europese waarden, zoals nutteloosheid en diepzinnigheid - hij noemde dit Europeanisme.⁵⁵ Amerika stond in zijn visie voor het tegenovergestelde. Ter Braaks Amerika-beeld leunt overduidelijk op de kernideeën van het conservatieve anti-Amerikanisme uit de Romantiek, aangepast aan eigentijdse ontwikkelingen. De filmcriticus omschreef de Amerikaanse volksaard als oppervlakkig, zielloos, positief en zelfverzekerd en hij verwierp het Amerikaanse geloof, de nivellerende democratie en het materialisme.⁵⁶ Ter Braak koppelde deze anti-Amerikanistische kernideeën aan de ontwikkelingen in Nederland tijdens het interbellum. Zo schreef hij in 1927: "Amerika bombardeert ons met een hagel van harde levens- en denkvormen".⁵⁷

Rob Kroes stelt in zijn artikel "The Great Satan Versus the Evil Empire. Anti-Americanism in the Netherlands" dat het anti-Amerikanisme niet altijd een verwerping is van "Amerika in toto", maar vaak toegespitste kritiek omvat.⁵⁸ Amerika wordt bijvoorbeeld gebruikt als een constructie om kritiek op de eigen samenleving in te verpakken, niet als een representatie van een reëel land.⁵⁹ Zo schreef Menno Ter Braak het woord 'Amerika' met aanhalingstekens in zijn artikel: "Waarom ik 'Amerika'

⁵¹ M.L. Mooijweer, "Menno ter Braak en de filmbeelden van Amerika," in K. van Berkel (red), *Amerika in Europese Ogen* (Den Haag, SDU Uitgeverij, 1990), 129.

⁵² Mooijweer, "Menno Ter Braak," 124.

⁵³ Ibid., 125.

⁵⁴ Ibid.

⁵⁵ Rob Kroes, "The Great Satan Versus the Evil Empire. Anti-Americanism in the Netherlands," in Rob Kroes en Maarten van Rossem (red), *Anti-Americanism in Europe* (Amsterdam: Free University Press, 1986), 37.

⁵⁶ Mooijweer, "Menno Ter Braak," 124-129.

⁵⁷ Ibid., 124-126.

⁵⁸ Rob Kroes, "The Great Satan," 40.

⁵⁹ Ibid.

afwijst".⁶⁰ Volgens Ter Braak was iemand met Europese waarden, geboren en getogen in Amerika, geen "Amerikaan". Anti-Amerikanisme is dan ook een Europese aangelegenheid: Amerika is het discours waarin Europa op zichzelf reflecteert.⁶¹ In deze scriptie wordt de term "Amerika" uitsluitend in deze functie gebruikt en wordt het land aangeduid met "de Verenigde Staten", om verwarring te voorkomen.

Een genuanceerdere - maar zeker niet minder invloedrijke - visie op de Verenigde Staten en de Amerikanisering van de Nederlandse samenleving is die van historicus Johan Huizinga. Huizinga schreef, voordat hij er geweest was, een boek over de Verenigde Staten; *Mensch en Menigte in Amerika* (1918).⁶² Volgens historicus Bob de Graaff zat dit boek fysiek of mentaal in de rugzak van de meeste Nederlandse Amerika-reizigers in het interbellum.⁶³ Huizinga was een prominent figuur in de "Nederlands-Amerikaanse intellectuele uitwisseling", vanwege zijn contacten met Amerikaanse diplomaten en wetenschappers.⁶⁴ In 1924 trad hij bijvoorbeeld toe tot het bestuur van de *Netherlands-America Foundation* en een jaar later werd hij de Nederlandse representant van het *Laura Spelman Rockefeller Memorial Fund*.⁶⁵ Deze stichting bood *fellowships* aan aan Europese studenten (waaronder Barth Landheer), zodat deze een of twee jaar in de Verenigde Staten een, sociale wetenschappen-gerelateerde, studie konden volgen.⁶⁶ In 1926 reisde Huizinga zelf voor het *Rockefeller Fund* naar de Verenigde Staten; deze reis resulteerde in een nieuw werk over het land: *Amerika. Levend en Denken* (1927).⁶⁷ Historicus Krul vat op fraaie wijze samen hoe volgens hem Huizinga de Verenigde Staten ervoer gedurende zijn reis van twee maanden:

Zijn gevoelens [hadden] een curve doorlopen van aanvankelijke onwennigheid via toenemend begrip naar grote bewondering, om zich na een terugval in diepe weersin te stabiliseren tot een gematigde waardering.⁶⁸

⁶⁰ Rob Kroes, "The Great Satan," 37.

⁶¹ Ibid., 37-40.

⁶² Johan Huizinga, *Mensch en Menigte in Amerika. Vier essays over moderne beschavingsgeschiedenis* (Haarlem: H.D. Tjeenk Willink, 1918).

⁶³ Bob de graaff, "Bogey or Saviour," 51.

⁶⁴ Ibid., 95.

⁶⁵ W.E. Krul, "Moderne beschavingsgeschiedenis. Johan Huizinga over de Verenigde Staten," in K. van Berkel (red), *Amerika in Europese Ogen* (Den Haag: SDU Uitgeverij, 1990), 90-92.

⁶⁶ Ibid.

⁶⁷ Johan Huizinga, *Amerika levend en denkend* (Haarlem: H.D. Tjeenk Willink, 1927).

⁶⁸ W.E. Krul, "Moderne beschavingsgeschiedenis," 99.

De door Krul opgesomde gevoelens zijn tekenend voor de houding van de Nederlandse Amerika-reizigers jegens *de Nieuwe Wereld* in het interbellum. Historicus C.A. van Minnen noemt deze houding "een slingerbeweging tussen aanvaarding en verzet".⁶⁹ Krul stelt dat Huizinga na zijn Amerika-reis niet positiever geworden was over de toekomst in het algemeen en de Verenigde Staten in het bijzonder.⁷⁰ De Amerikaanse samenleving was volgens Huizinga materialistisch en individualistisch en hij stoorde zich aan het gebrek aan beschaving.⁷¹ Huizinga was net als Ter Braak pessimistisch over de toekomst van Nederland en dacht in de Verenigde Staten zowel de oorzaak als de oplossing te zien. Aan de ene kant symboliseerde "Amerika" voor Huizinga het Nederlandse verleden, het jeugdige Amerika moest immers volgens hem nog dezelfde ontwikkeling doormaken die in Nederland al voltrokken was. Aan de andere kant symboliseerde Amerika de toekomst van Nederland - ook Huizinga nam immers de Amerikanisering van Nederland waar.⁷² Deze twee temporele benaderingen van "Amerika" komen samen in het primitivisme: Europa is nog niet vrij, democratisch, egalitair, genivelleerd en gemechaniseerd zoals Amerika, maar is ook niet meer jong, vrij, schuldeloos, onbeschaafd en materialistisch zoals Amerika.⁷³ Huizinga zag in de Verenigde Staten dat "de mechanisering der cultuur" - oftewel de toepassing van de regels van het productieproces op de gehele samenleving - voltrokken was en vreesde dat dit ook in Nederland zou gaan gebeuren.⁷⁴ Dit zou betekenen dat de Nederlandse samenleving, net als in de Verenigde Staten, bepaald zou worden door technische doelmatigheid en efficiëntie - de grootste nachtmerrie voor Huizinga.⁷⁵

Hoewel er in Nederland in de jaren twintig en dertig minder aandacht voor "Amerika" was dan na de Tweede Wereldoorlog, hielden toch steeds meer Europese en Nederlandse geleerden zich bezig met het onderwerp. Soms haalde dit ook het nieuws. Zo schreef het *Algemeen Handelsblad* in 1928 een artikel over "een belangrijke lezing" in Amsterdam van filosoof Richard Müller-Freienfels.⁷⁶ De Duitse filosoof gaf volgens de krant een betoog over de besmetting van Europa door het Amerikanisme. De krant

⁶⁹ C.A. van Minnen, *Een slingerbeweging tussen aanvaarding en verzet: Europese beeldvorming over Amerika* (Middelburg: Roosevelt Study Center, 2001), 1, 25.

⁷⁰ Krul, "Moderne beschavingsgeschiedenis," 104.

⁷¹ Ibid.

⁷² Ibid., 89-92.

⁷³ K. van Berkel, "Amerika als spiegel van de Europese cultuurgeschiedenis," in K. van Berkel (red), *Amerika in Europese Ogen* (Den Haag: SDU Uitgeverij, 1990), 24.

⁷⁴ Ibid., 90.

⁷⁵ Ibid.

⁷⁶ <http://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010658308:mpeg21:p007>, geraadpleegd op 10-07-2020.

formuleerde de interactie tussen *de Nieuwe* en *de Oude Wereld* als een wedstrijd: "Wie zal het winnen, Europa of Amerika?".⁷⁷

1.4 *Gangsters*, boksers en filmsterren

Terwijl Nederlandse geleerden de Amerikanisering van Nederland begonnen te vrezen, had het grote publiek tijdens het interbellum een ander beeld van *de Nieuwe Wereld*. Hoewel de meeste Nederlanders van mening waren dat de Verenigde Staten materialistisch was, waren zij tegelijkertijd in de ban geraakt van de harde romantiek en het avontuurlijke en spannende karakter van *de Nieuwe Wereld*.⁷⁸ Voor hen betekende Amerika vooral *gangsters*, boksers en filmsterren.⁷⁹ Dit Amerika-beeld was gecreëerd door literatuur, films en andere media. Zo lazen veel Nederlanders in het interbellum de avontuurlijke "Indianenboeken" van onder andere de Duitse schrijver Karl May.⁸⁰ Maar ook de aandacht voor serieuze Amerikaanse literatuur nam toe - met name toen in 1925 de Nederlandse kranten *NRC*, *De Stem* en *Boekenshow* regelmatig over Amerikaanse boeken gingen schrijven.⁸¹ Na de Eerste Wereldoorlog drong de Amerikaanse film als fenomeen door in Nederland en werd deze in de Nederlandse bioscopen zelfs populairder dan Duitse en Franse films. De Amerikaanse romantische komedies, avonturenfilms en *westerns* zijn belangrijk geweest in de vorming van het Nederlandse Amerika-beeld.⁸²

Tegelijkertijd kwam de politieke, sociale en economische realiteit van de Verenigde Staten maar zelden in het nieuws en ook publicaties over de Verenigde Staten waren opvallend afwezig in het interbellum.⁸³ Vooral geleerden hielden zich hiermee bezig. Volgens historicus A. Lammers bleef "De Nieuwe Wereld (...) ver van ons bed".⁸⁴ Door deze afstand tot de Amerikaanse realiteit - en de populariteit van films en literatuur over "Amerika" - was de Nederlandse beeldvorming over de Verenigde Staten

⁷⁷ <http://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010658308:mpeg21:p007>, geraadpleegd op 10-07-2020.

⁷⁸ Bob de Graaff, "Bogey or Saviour?," 58.

⁷⁹ Ibid., 58.

⁸⁰ <http://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010466128:mpeg21:p005>, geraadpleegd op 10-07-2020.

⁸¹ Hans Bak, "The reception of American literature in the Netherlands, 1900-1950" in Hans Krabbendam, Cornelis A. van Minnen en Giles Scott-Smith (red), *Four Centuries of Dutch-American Relations 1609-2009*, (Amsterdam: Boom, 2009), 468.

⁸² M.L. Mooijweer, "Menno Ter Braak," 127.

⁸³ A. Lammers, "Amerikanist van het eerste uur: A.N.J. den Hollander" in K. van Berkel (red), *Amerika in Europese Ogen* (Den Haag: SDU Uitgeverij, 1990), 185.

⁸⁴ Lammers, "Amerikanist," 185.

onderhevig aan mythevorming. Het Amerika-beeld werd dan ook gedomineerd door enerzijds de grootsheid en hardheid van de steden en anderzijds de overweldigende natuur, *cowboys* en Indianen.⁸⁵

1.5 Periodisering

Hoewel de kern van het anti-Amerikanisme sinds de 18e eeuw onveranderd is gebleven, zijn sommige uitingen en stereotyperingen van het anti-Amerikanisme tijdsgebonden. Externe factoren, zoals internationale verhoudingen, spelen hier een belangrijke rol in. Historicus Marcus Cunliffe heeft in zijn artikel "The Anatomy of Anti-Americanism" een periodisering gemaakt van het concept.⁸⁶ Hij maakt hierbij onderscheid tussen het anti-Amerikanisme van voor 1917; tussen 1917 en 1941; tussen 1941-1964 en na 1964.⁸⁷ Deze periodisering wordt voornamelijk bepaald door de Amerikanisering van Europa, oftewel: de toenemende aanwezigheid van de Amerikaanse cultuur in de Europese samenleving.⁸⁸

De Amerikaanse aanwezigheid in Europa is ten opzichte van het vorige tijdvak toegenomen, maar de grote piek (de Amerikaanse deelname aan de Tweede Wereldoorlog) moet nog komen. Bovendien was het anti-Amerikanisme van het interbellum een conservatief standpunt, waar het naoorlogse anti-Amerikanisme vooral een links-progressief standpunt was.⁸⁹ Het naoorlogse anti-Amerikanisme hangt in tegenstelling tot het anti-Amerikanisme in het interbellum nauw samen met de internationale politiek van de Verenigde Staten, dit is tot op heden het voornaamste kritiekpunt. Het anti-Amerikanisme tijdens het interbellum is voornamelijk gericht op de volksaard, of "The 'Americanness' of America".⁹⁰

1.6 Anti-Amerikanisme of gerechtvaardigde kritiek?

⁸⁵ M.L. Mooijweer, "Menno Ter Braak," 127.

⁸⁶ Marcus Cunliffe, "The Anatomy of Anti-Americanism," in Rob Kroes en Maarten van Rossem (red), *Anti-Americanism in Europe* (Amsterdam: Free University Press, 1986), 20.

⁸⁷ Marcus Cunliffe, "The Anatomy of Anti-Americanism," 20.

⁸⁸ Rob Kroes, "The great Satan," 37-40.

⁸⁹ *Ibid.*, 40-41.

⁹⁰ *Ibid.*

Marcus Cunliffe maakt in "The Anatomy of Anti-Americanism" een onderscheid tussen *otherness* en "gerechtvaardigd anti-Amerikanisme". Volgens Cunliffe is anti-Amerikanisme dus niet altijd irrationeel.⁹¹ De historicus wijst op de vaak voorkomende Europese kritiek op de hoge mate van wapen-gerelateerde criminaliteit in Amerika. De auteur noemt deze criminaliteit een niet te ontkennen realiteit en de Europese kritiek erop dus "gerechtvaardigd".⁹² In dit geval is de kritiek niet irrationeel en geen vorm van *othering*, maar wel een vorm van anti-Amerikanisme.⁹³

Ook Gulddal maakt in zijn definitie van anti-Amerikanisme onderscheid tussen irrationele of buitensporige kritiek en min of meer gerechtvaardigde kritiek.⁹⁴ Laatstgenoemde kritiek valt in de theorie van Gulddal echter niet onder anti-Amerikanisme, aangezien deze kritiek overeen komt met de realiteit. In dit geval vertelt de kritiek niet zo veel over het subject, maar meer over het bekritiseerde object. Ik zal in deze scriptie daarom Gulddals definitie volgen. Kritiek die enigszins gebaseerd is op de waarheid, maar overdreven of selectief beschreven wordt, moet echter ook beschouwd worden als anti-Amerikanisme. In de reisverslagen van Jo van Ammers-Küller en Barth Landheer zijn enkele beschrijvingen aanwezig die anti-Amerikanistisch opgevat kunnen worden, maar tegelijkertijd verwijzen naar een realiteit, zonder deze te vervormen. Hieronder zal ik de belangrijkste uiteenzetten.

Allereerst schrijven beide reizigers over de hectiek van het Amerikaanse verkeer. Met name de auto is een veelbeschreven onderwerp - Van Ammers-Küller wijdt er zelfs een hoofdstuk aan: "Het land van de auto's".⁹⁵ Hoewel het benoemen van de snelheid en chaos van het Amerikaanse verkeer geïnterpreteerd kan worden als kritiek op de "jachtige levens" van de Amerikanen, is het ook feitelijk zo dat er in de Verenigde Staten in het interbellum meer auto's waren dan in de rest van de wereld.⁹⁶ Niet alleen was de Verenigde Staten met *the big three* - Chrysler, General Motors en Ford - verreweg de grootste autoproducent van de wereld, ook was hier, in tegenstelling tot in Europa, de meerderheid van de bevolking in het bezit van een auto. In Nederland was de autodichtheid in het interbellum minder dan twaalf per duizend inwoners, terwijl in de

⁹¹ Cunliffe, "The Anatomy of Anti-Americanism," 33.

⁹² Ibid., 29, 33.

⁹³ Ibid., 30.

⁹⁴ Gulddal, "That most hateful land," 420-421.

⁹⁵ Van Ammers-Küller, *Reis*, 135.

⁹⁶ Ibid., 8.

Verengde Staten één op de twee inwoners in het bezit was van een auto.⁹⁷ Bovendien hadden de Amerikaanse steden een grotere populatie dan de Europese, waardoor beschrijvingen van de Nederlandse reizigers over het "imposante" en "wilde" van New York niet vreemd zijn.⁹⁸ Zeker in verhouding tot Nederlandse steden zullen de grote Amerikaanse steden voor de reizigers groot en chaotisch overgekomen zijn. Voor Europeanen waren de grote steden bovendien groots door de hoogbouw, ook dit is niet geheel los te zien van de realiteit. Tussen 1884 en 1930 waren verreweg de hoogste *skyscrapers* te vinden in de Verenigde Staten.⁹⁹ Het is dan ook niet opmerkelijk dat beide reizigers zich verwonderden over de hoogte en "grootsheid" van steden als New York en Chicago.

1.7 Reisverslagen en Nederlandse Amerika-reizigers

Aangezien reisverslagen de primaire bronnen van deze scriptie zijn zal ik beknopt de historiografie van reizen en reisverslagen uiteenzetten - voornamelijk gericht op Nederlandse Amerika-reizen. Reisverslagen zijn lange tijd beschouwd als ongeschikte bronnen voor historisch onderzoek. In 1942 vergeleek J. Romein het reisverslag zelfs met een lachspiegel en noemde het een uiterst gevaarlijke historische bron.¹⁰⁰ Vanaf de jaren zestig groeide het aanzien van het reisverslag als bron mede door het werk van J. Presser, die in plaats van politieke of economische aspecten van de samenleving het individu centraal stelde.¹⁰¹ Presser gebruikte hiervoor egodocumenten, een door hemzelf bedachte term voor "documenten waarin een ego zich opzettelijk of onopzettelijk onthult of verbergt" - het reisverslag is hier onderdeel van.¹⁰² Het reisverslag is in de twintigste eeuw zelfs uitgegroeid tot een vaak gebruikte historische bron, zo stelt Daniel Kilbride.¹⁰³ Volgens Carl Thompson is het reisverslag niet alleen een documentatie van de ontmoeting tussen de *self* en de *other*, maar ook een onthulling van de waarden en ideeën van de persoon die de documentatie heeft geproduceerd - de

⁹⁷ <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2019/51/meer-dan-200-maal-zo-veel-personenauto-s-als-in-1927>, geraadpleegd 09-07-2020.

⁹⁸ Landheer, *Indrukken*, 110.

⁹⁹ <https://www.britannica.com/technology/skyscraper>, geraadpleegd op 01-07-2020.

¹⁰⁰ Pien Steringa, *Nederlanders op reis in Amerika 1812-1860. Reisverhalen als bron voor negentiende-eeuwse mentaliteit* (Utrecht: Vakgroep Geschiedenis der Universiteit Utrecht, 1999), 11-12.

¹⁰¹ Pien Steringa, *Nederlanders op reis in Amerika*, 11-12.

¹⁰² Ibid.

¹⁰³ Daniel Kilbride, "Travel Writing as Evidence with Special Attention to Nineteenth-Century Anglo-America," *History Compass* 9-4 (2011): 339.

reiziger, of: de *self*.¹⁰⁴ Essentieel voor een reisverslag is dat het in een retrospectieve vorm is geschreven en een persoonlijk document is, waarin de *other* subjectief beschreven wordt.¹⁰⁵

In *Nederlanders op reis naar Amerika* (1999) heeft Pien Steringa onderzocht hoe Nederlandse reizigers dachten over de tegenstellingen tussen Amerika en Nederland.¹⁰⁶ Het onderzoek van Steringa vult - naar eigen zeggen - een leegte op, die onder andere door van Berkel achtergelaten is, aangezien hij geen aandacht had voor Nederlandse reizigers in de negentiende eeuw - slechts voor Europese reizigers in het algemeen.¹⁰⁷ In deze scriptie zal het werk van Steringa als achtergrond dienen om de traditie van (anti)-Amerikanisme te duiden, aangezien de onderzoeksperiode van de auteur bij het jaar 1860 stopt. Steringa tracht door het analyseren van de reisverslagen van Nederlandse Amerika-reizigers het zelfbeeld van de deze reizigers te achterhalen. Centraal hierin staat de vraag of er in de negentiende eeuw bij de Nederlanders sprake was van een zogenaamde "Jan-Salie-geest" - een slappe en conservatieve mentaliteit, die de Nederlanders vaak verweten werd.¹⁰⁸ "Amerika" fungeerde als tegenbeeld voor deze Jan Salie-geest en betekende dan ook vooruitgang.¹⁰⁹ Steringa stelt dat de reizigers in hun Amerika-beeld beïnvloed werden door de reiservaringen, met als gevolg dat hun negatieve verwachtingen deels genuanceerd werden door positieve verassingen. Reizigers waren bijvoorbeeld positief over de weldadige instellingen in de Verenigde Staten.¹¹⁰

Volgens Steringa komen de stereotyperingen van de reiziger over "de ander" voort uit de cultuur van de reiziger zelf; de beeldvorming van de reiziger is ten slotte gestoeld op stereotyperingen en de legitimeringen van deze stereotyperingen.¹¹¹ Stereotyperingen zorgen er volgens Steringa voor dat de reiziger vat krijgt op de uiteenlopende en nieuwe indrukken van de reis door deze in te delen in "stabiele categorieën". Ook kunnen ze dienen als legitimatie voor het eigen handelen. Steringa noemt het verdrijven van Indianen als voorbeeld, dit werd gelegitimeerd door de

¹⁰⁴ Carl Thompson, *Travel Writing* (London/New York: Routledge, 2011), 18-20.

¹⁰⁵ Thompson, *Travel Writing*, 14.

¹⁰⁶ Pien Steringa, *Nederlanders op reis in Amerika*.

¹⁰⁷ *Ibid.*, 7-8.

¹⁰⁸ *Ibid.*

¹⁰⁹ *Ibid.*, 7-10.

¹¹⁰ *Ibid.*, 100-101.

¹¹¹ *Ibid.*

Indianen als "wilden" neer te zetten.¹¹² Beeldvorming resulteert volgens de auteur altijd in een definitie van een volksaard, of volkskarakter.¹¹³ De vragen "Wie is de Amerikaan?" of "Wat is Amerika?" komen vaak terug in de reisverslagen. Hoewel het begrip volksaard in de recente wetenschap in diskrediet is geraakt, is het voor het analyseren van de beeldvorming van Amerika-reizigers relevant, aangezien de reizigers zelf overtuigd waren van het bestaan ervan.¹¹⁴

Kenneth D. Rose neemt het begrip volksaard - nog meer dan Steringa - als uitgangspunt in zijn boek *Unspeakable Awfulness, America Through the Eyes of European Travelers, 1865-1900* (2014), waarin hij uitvoerig ingaat op de kenmerken, die Europese reizigers Amerika en haar bevolking toebedeelden.¹¹⁵ Net als Steringa ziet Rose naast verschillen ook overeenkomsten in de reisverslagen. De overeenkomsten worden door Steringa en Rose gebruikt om de tijdsgeest te duiden, de verschillen om deze tijdsgeest te nuanceren. Terwijl historici die zich bezighouden met anti-Amerikanisme vooral schrijven over de negatieve beeldvorming van Europese reizigers van de Verenigde Staten - en ook Steringa deze negatieve sentimenten benadrukt, hoewel zij ook positieve ervaringen benoemt - nuanceert Rose het beeld dat de gemiddelde Europese Amerika-reiziger een negatieve beeldvorming had.¹¹⁶ Volgens de auteur zijn er, ondanks de grote hoeveelheid beschrijvingen van negatieve kenmerken van de Amerikaanse volksaard - Rose noemt onder andere: "tabak spugen", slechte wegen, gebrek aan tafelmanieren en brutale kinderen - juist veel positieve kenmerken in de meeste reisverslagen terug te vinden.¹¹⁷ Vooral de gastvrijheid en vriendelijkheid van de Amerikanen zijn volgens Rose terugkerende ervaringen van de reizigers. Hij benadrukt zowel de oprechte en open houding als de vaardigheden van de gemiddelde Europese reiziger en noemt ze over het algemeen goede denkers en schrijvers.¹¹⁸

Volgens Steringa, Rose en Thompson was de negentiende eeuw een periode waarin veel veranderde.¹¹⁹ Het aantal reizigers nam sterk toe, reizigers konden vanwege verbeterd transport nieuwe gebieden ontdekken en de reizigers hadden over het

¹¹² Pien Steringa, *Nederlanders op reis in Amerika*, 100-101.

¹¹³ *Ibid.*, 92-94.

¹¹⁴ Kenneth D. Rose, *Unspeakable Awfulness, America Through the Eyes of European Travelers, 1865-1900* (New York: Routledge, 2014), 18-19.

¹¹⁵ Rose, *Unspeakable Awfulness*, 1-244.

¹¹⁶ *Ibid.*, 17-19.

¹¹⁷ Rose, *Unspeakable Awfulness*, 17-19.

¹¹⁸ *Ibid.*

¹¹⁹ Steringa, *Nederlanders op reis*, 20-21; Rose, *Unspeakable Awfulness*, 1-5; Thompson, *Travel Writing*, 56-60.

algemeen meer oog voor het dagelijks leven dan hun voorgangers, die vooral het "vreemde" benadrukten.¹²⁰ Bovendien werd reizen goedkoper, hoewel het nog steeds voornamelijk hoogopgeleide, welgestelde en witte mannen waren die in staat waren naar de Verenigde Staten af te reizen. Wel is er voor het eerst sprake van een globale interconnectiviteit.¹²¹

Rose bekritiseert tot slot enkele postmoderne concepten en theorieën binnen de discipline van het onderzoek naar reisverslagen, zoals de *tourist gaze* - de door John Urry van Michel Foucault geleende theorie over de machtsstructuur van het zich toe-eigenen van "de ander".¹²² De reiziger oordeelt volgens Urry over de vreemde volkeren en landen op basis van eigen waarden. Rose stelt ten eerste dat iedereen een *gaze* heeft, waardoor de theorie weinig betekent. Ten tweede meent hij dat de activiteit *gazing* onvermijdelijk is als toerist en ten derde wijst hij op het feit dat ook de historicus, die de *tourist gaze* moet gaan analyseren, een eigen *gaze* heeft.¹²³ Volgens Rose is ook het veel gebruikte onderscheid tussen een reiziger en een toerist niet erg bruikbaar met betrekking tot de Verenigde Staten. Reizigers worden in dit onderscheid vaak gezien als avonturiers, die met gevaar voor eigen leven *nieuwe* gebieden ontdekken, terwijl toeristen zich laten "pamperen" en dezelfde georganiseerde activiteiten ondernemen als alle andere toeristen.¹²⁴ Rose erkent de relevantie van dit onderscheid voor Europa en de Grand Tour in het bijzonder, maar voor Amerika-reizigers is dit onderscheid volgens hem moeilijk te maken en niet relevant.¹²⁵ Ik hanteer net als Rose de term reiziger, voornamelijk vanwege het intellectuele karakter van de reizen. De reizigers zijn beide leergierig en gedreven. Tijdens de kwalitatieve inhoudsanalyse zal ik hier verder op ingaan.

1.8 Relevantie

¹²⁰ Steringa, *Nederlanders op reis*, 20-21; Rose, *Unspeakable Awfulness*, 1-5; Thompson, *Travel Writing*, 56-60.

¹²¹ Carl Thompson, *Travel Writing* (London/New York: Routledge, 2011), 56-57.

¹²² Rose, *Unspeakable Awfulness*, 20.

¹²³ *Ibid.*, 20-21.

¹²⁴ *Ibid.*

¹²⁵ *Ibid.*, 22.

Over het Nederlandse Amerika-discours is relatief veel geschreven, maar er is ook nog veel onduidelijk.¹²⁶ Hoe breed verspreid was het anti-Amerikanisme in de Nederlandse samenleving? Wat voor rol speelden gepubliceerde reisverslagen in het Nederlandse Amerika-discours? Was de scheiding tussen de elite en het volk wel zo rigide wat betreft de beeldvorming over de Verenigde Staten als in de literatuur wordt verondersteld? Veel historici baseren zich op de visies van prominente figuren, zoals Menno ter Braak, Johan Huizinga en Frederik van Eeden, om de beeldvorming over Amerika te analyseren en te verklaren.¹²⁷ De reisverslagen van Jo van Ammers-Küller en Barth Landheer worden in de wetenschappelijke discussie niet vaak aangehaald om het anti-Amerikanisme en het Nederlandse Amerika-beeld te duiden. Dit is onterecht aangezien beide verslagen rijke primaire bronnen zijn met betrekking tot de Nederlandse beeldvorming over de Verenigde Staten. Publicaties over hoofdzakelijk deze twee reisverslagen ontbreken volledig.

In deze scriptie zal ik proberen de mechanismen achter de Nederlandse beeldvorming over de Verenigde Staten te duiden, als ook de verschillende aspecten van het Amerika-discours te categoriseren. De conclusie is relatief bescheiden, aangezien twee reisverslagen onmogelijk de mentaliteit van een tijd of volk kunnen representeren. Deze scriptie moet dan ook als aanvulling gezien worden op de al bestaande wetenschappelijke discussie over het Amerika-beeld van Nederlandse reizigers in het interbellum. Door de kwalitatieve inhoudsanalyse van de twee reisverslagen komen meerdere aspecten van het Nederlandse Amerika-beeld en het anti-Amerikanisme aan het licht. Met name de mechanismen achter de - al dan niet anti-Amerikanistische - beeldvorming zullen worden behandeld.

1.9 Methodologie en bronnen

Voor mijn kwalitatieve inhoudsanalyse van de twee reisverslagen maak ik gebruik van de, in het vooronderzoek vergaarde, kennis om de primaire bronnen *against the grain* te

¹²⁶ K. van Berkel (red.), *Amerika in Europese Ogen* (Den Haag, SDU Uitgeverij, 1990); Rob Kroes en Maarten van Rossem (red.), *Anti-Americanism in Europe* (Amsterdam: Free University Press, 1986); Hans Krabbendam, Cornelis A. van Minnen en Giles Scott-Smith (red.), *Four Centuries of Dutch-American Relations 1609-2009*, red. (Amsterdam: Boom, 2009).

¹²⁷ Ibid.

kunnen lezen.¹²⁸ Met deze analysemethode probeer ik meer informatie uit de bron te halen dan die de maker van de bron er in heeft willen stoppen. Niet alleen de beschreven zaken worden geanalyseerd, ook de niet beschreven zaken - de "stiltes" - zal ik aan de orde stellen.¹²⁹ In mijn analyse maak ik onderscheid tussen het Amerika-beeld van de reizigers voor de reis - dit komt tot uiting in de verwachtingen van en verrassingen over het land van bestemming - en het Amerika-beeld tijdens de reis.

De analyse van de totstandkoming van beeldvorming is onlosmakelijk verbonden met verschillende discours. Ik zal een discoursanalyse maken wat betreft de aanwezigheid van het anti-Amerika discours in de reisverslagen. Maar ook het reizen en het schrijven van een reisverslag is de uitdrukking van een dominant discours, waarin de reizigers zich bevinden. De reizigers worden immers beïnvloed door reisverslagen van hun voorgangers en nemen de identiteit aan van een reiziger - of een Nederlander in de Verenigde Staten. Net als de *against the grain* analyse, moet deze analyse ervoor zorgen dat de beeldvorming beter geduid kan worden.

De primaire bronnen voor mijn onderzoek zijn de reisverslagen van Jo van Ammers-Küller en Barth Landheer. Het reisverslag van Barth Landheer is enigszins informeel geschreven. Het reisverslag is twee jaar na de reis uitgegeven als *Indrukken uit Amerika* (1934) door de Rotterdamse uitgever Brusse N.V. Landheer maakt gebruik van thematische hoofdstukken, soms zelfs zonder te verwijzen naar een datum.¹³⁰ Ondanks dat deze hoofdstukken chronologisch zijn - het eerste hoofdstuk heet "de aankomst" - verliest het document hiermee zijn temporele "directheid". Landheer heeft het verslag dan ook naar eigen zeggen na de reis opgeschreven - onduidelijk is nog of hij tijdens de reis aantekeningen heeft gemaakt. Details zoals: "In een sierlijk, rood met goud gelakt, wagentje schoot ik naar boven toe" doen vermoeden dat Landheer wel degelijk zijn indrukken tijdens zijn verblijf heeft opgeschreven en er na zijn reis een nette versie van gemaakt heeft.¹³¹

Jo van Ammers-Küller schrijft in *Mijn Amerikaansche reis* (1926) net als Landheer in de ik-persoon. De Haagse uitgever H.P. Leopold heeft het verslag nog in hetzelfde jaar

¹²⁸ Robyn Fivush, "Speaking Silence: The social construction of silence in autobiographical and cultural narratives," *Memory* 18:2 (2010): 88-89.

¹²⁹ Robyn Fivush, "Speaking Silence," 88-90.

¹³⁰ Arienne Baggerman, Rudolf Dekker, "Inleiding" in Ruud Lindeman, Yvonne Scherf (red.), *Egocumenten van Nederlanders uit de zestiende tot begin negentiende eeuw* (Amsterdam: Panchaud, 2006), 7-8.

¹³¹ Barth Landheer, *Indrukken uit Amerika* (Rotterdam: Brusse N.V., 1934), 28.

als waarin haar reis plaatsvond, gepubliceerd. Net als Landheer heeft zij de aantekeningen waarschijnlijk ter plekke opgetekend, maar hiervan achteraf, in Nederland, een nette versie van gemaakt. In het reisverslag zijn enkele foto's bijgevoegd. Vermoedelijk heeft Van Ammers-Küller deze zelf genomen - of laten nemen. De foto's corresponderen met de tekst en dienen waarschijnlijk als illustratie van de reisbeschrijvingen.

2. DE REIZIGERS EN HUN REISVERSLAGEN

Om de reisverslagen te kunnen analyseren en dus *against the grain* te lezen is het noodzakelijk om eerst een beeld te krijgen van de reizigers en hun reis. Wie waren de reizigers? Wat was het doel van hun reis naar de Verenigde Staten? Hoe zag deze reis eruit? Hoe profileren de reizigers zichzelf in hun verslagen?

2.1 Barth Landheer (1904-1989)

Bartholomeus Landheer werd in het jaar 1904 in Rotterdam geboren als tweede kind van zijn moeder Martina Maartje Keij en zijn vader, naar wie hij vernoemd was. Landheer was volgens literatuurwetenschapper Arthur Eijffinger iemand met een "haast kwajongensachtige bravour (sic.) en charme" en tegelijkertijd een gedreven socioloog die "tot het slag mensen [behoorde] dat niet ophoudt te vragen en te zoeken".¹³² Na het voltooien van zijn studie rechten in Leiden, reisde Landheer af naar Wenen waar hij in 1929, onder leiding van Othmar Spann, *summa cum laude* promoveerde op het proefschrift *Der Gesellschafts- und Staatsbegriff Platons; Auf der Grundlage seiner Ideenlehre entwickelt*.¹³³ Spann was een charismatische Oostenrijkse filosoof die met zijn op de achttiende-eeuwse romantiek gebaseerde conservatisme een politieke rol speelde in het Europa van het interbellum. Spanns radicaal antiliberaal en antisocialistische ideeën worden gezien als een eerste theoretische basis voor het fascisme.¹³⁴ In 1930 trad hij toe tot de Nationaalsocialistische Duitse Arbeiderspartij. Ondanks dat Landheer er een zeer andere levensopvatting op na hield, is hij volgens Eijffinger sterk beïnvloed door zijn controversiële docent.¹³⁵ Na zijn promotie werkte Landheer als onderzoeksmedewerker aan de universiteit van Keulen, waarna hij in 1932 op 28-jarige leeftijd als *fellow* voor de Rockefeller Foundation naar de Verenigde Staten afreisde. Hoe hij zijn eerste kennismaking met *de Nieuwe Wereld* heeft ervaren, zal in de volgende hoofdstukken uiteengezet worden. Wel is het alvast van belang om vast te stellen dat Landheer na zijn Amerika-reis nog op verschillende momenten in zijn leven - maar in

¹³² Arthur Eijffinger, "Bartholomeus Landheer," *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde* (2000): 104-106.

¹³³ Eijffinger, "Landheer," 104-107.

¹³⁴ *Ibid.*, 104-105.

¹³⁵ Landheer was bijvoorbeeld een voorstander van multiculturalisme; *Ibid.*

totaal toch zeventien jaar - in de Verenigde Staten zou wonen en werken.¹³⁶ In de eerste drie jaar werkte Landheer als staflid en adviseur van de *Library of Congress*, daarna als hoofd van het *Netherlands Information Bureau* te New York. Ondertussen gaf hij gastcolleges aan de universiteiten van Alabama en Kansas. In 1952 verhuisde Landheer terug naar Nederland om directeur te worden van de Bibliotheek van het Vredespaleis. Hij gaf daarnaast colleges aan het *Institute of Social Studies* in Den Haag en aan de Haagse Academie voor Internationaal Recht. Uiteindelijk werd Landheer bijzonder hoogleraar aan de Rijksuniversiteit van Groningen op het gebied van Internationale Betrekkingen en Vredesproblematiek.¹³⁷

Gedurende zijn carrière heeft Landheer een grote hoeveelheid uiteenlopende werken geschreven, maar een paar thema's vormen de rode draad in zijn oeuvre: internationale verhoudingen en vrede, de toekomst en de rol van het individu en vrijheid in de moderne samenleving.¹³⁸ Verder was Landheer een "warm pleitbezorger" van het multiculturele experiment en een frequente reiziger. Volgens Eijffinger was hij:

een origineel en verrassend, maar bescheiden (soms zelfs verlegen) causeur, uitermate geestig, en het type man dat altijd jong, ja kwajongen blijft. Landheer heeft naast zijn intensieve arbeid ook intens van het leven genoten. Wie hem heeft gekend, zal zijn lach nooit vergeten.¹³⁹

2.2 Jo van Ammers-Küller (1884-1966)

Johanna Küller werd in het jaar 1884 in Noordeloos geboren en groeide op als enig kind. In Delft ging zij naar de meisjes-HBS en werd vervolgens door haar ouders naar een kostschool gestuurd.¹⁴⁰ Als tiener trouwde zij met Rudolf van Ammers en hoewel zij later van hem scheidde zou zij de naam Van Ammers-Küller blijven gebruiken. Aangezien het reisverslag ook onder de naam Van Ammers-Küller uitgegeven is zal ik deze naam aanhouden.¹⁴¹ Van Ammers-Küller leek in haar jeugd een carrière tegemoet te gaan als zangeres of actrice, maar het uitblijven van succes en een vermeende plankenkoorts weerhielden haar ervan deze droom te verwezenlijken. Zij verhuisde in 1912 met haar man en twee kinderen naar Leiden en schreef daar een aantal artikelen

¹³⁶ Eijffinger, "Landheer," 104-105.

¹³⁷ Ibid.

¹³⁸ Ibid.

¹³⁹ Ibid., 109.

¹⁴⁰ P.E. van der Heijden-Rogier, "Küller, Johanna," *Biografisch Woordenboek van Nederland* (2017).

¹⁴¹ Van der Heijden-Rogier, "Küller,".

voor verschillende tijdschriften. Twee jaar later kwam zowel haar debuutroman *De roman van een student* als haar eerste toneelstuk *Zijn heilige* uit. Theater zou een belangrijk onderwerp blijven in de wereld van Van Ammers-Küller, zowel in haar werk als erbuiten. In de daaropvolgende jaren zou ze meerdere succesvolle publicaties uitbrengen. *De opstandigen* (1925) was met 45.000 verkochte exemplaren vóór het jaar 1940 haar eerste en meest populaire *bestseller*.¹⁴²

Toch heeft het werk van Van Ammers-Küller de tand des tijds niet doorstaan. Haar werk wordt zowel door contemporaine als eigentijdse critici omschreven als oppervlakkig, slordig, clichématig en bekrompen.¹⁴³ Volgens van der Heijden-Rogier "[vertoont] de schrijfster weinig affiniteit met politicae en idealisten en t.o.v. levenskunst is zij preuts".¹⁴⁴ Historica Marianne Boere verwijt in haar biografisch artikel voor het kennisinstituut Atria (2018) Van Ammers-Küller geen historisch onderzoek te hebben gedaan voor het boek *De opstandigen*. *De Koerier* schreef al in 1927 over het boek: "Gesmaad door velen, gelezen door nog meerderen, veroordeeld onder literair, historisch en feministisch opzicht".¹⁴⁵ In hetzelfde jaar werd Van Ammers-Küllers *bestseller* ook onder de loep genomen in de acht pagina's tellende recensie *Een merkwaardig boek* (1927) van Mourik van Meersen. De auteur stelt hierin vast dat Van Ammers-Küller "zeer dikwels (sic) in veel woorden bitter weinig [zegt]" en dat zij in haar boek "de hollandse vrouw oneer aandoet".¹⁴⁶

Dat Van Ammers-Küller haar hele carrière vooral populair was bij het grote publiek zou een oorzaak kunnen zijn voor het feit dat zij in de vergetelheid geraakt is. Een tweede oorzaak van haar afgenomen populariteit kan de controversie rond haar persoon zijn. Van Ammers-Küller had een ambigue houding ten opzichte van feminisme, een stroming waar zij als een van de eerste succesvolle vrouwelijke schrijvers in Nederland automatisch mee geassocieerd werd. Zij keek op tegen sterke vrouwen - en identificeerde zich er ook mee - maar gaf tegelijkertijd meermaals blijk van scepsis over de vrouwenemancipatie.¹⁴⁷ Zo was zij van mening dat de gelijkheid tussen de seksen de moderne vrouwen niet gelukkiger had gemaakt dan hun traditionele moeders en

¹⁴² P.E. van der Heijden-Rogier, "Küller, Johanna," *Biografisch Woordenboek van Nederland* (2017).

¹⁴³ Ibid.

¹⁴⁴ Ibid.

¹⁴⁵ <http://resolver.kb.nl/resolve?urn=MMKB19:000398084:mpeg21:p00015>, geraadpleegd op 10-07-2020.

¹⁴⁶ Mourik van Meersen, *Een Merkwaardig Boek* (Rotterdam: Uitgeverij Wils, 1927), 5.

¹⁴⁷ P.E. van der Heijden-Rogier, "Küller, Johanna," *Biografisch Woordenboek van Nederland* (2017).

grootmoeders en stelde zij dat een carrière voor vrouwen niet samen kon gaan met "huwelijksgeluk".¹⁴⁸ De mogelijkheid om te kiezen tussen deze twee zag zij als de voornaamste verwezenlijking van het feminisme. Haar uitgesproken mening over de vrouwenemancipatie komt veelvuldig aan bod in haar oeuvre; meerdere boeken van Van Ammers-Küller gaan deels - of in het geval van *De opstandigen* geheel - over het onderwerp. Dit heeft haar vanaf het begin af aan kritiek opgeleverd - met name van feministen. Bovendien wordt het haar verweten "zeer egocentrisch" te zijn, een gebrek aan sociale bewogenheid te hebben en bitter te zijn over haar miskening in Nederland - zij was in Duitsland populairder dan in Nederland en dit stak haar.¹⁴⁹ Het werd haar ook niet in dank afgenomen dat zij NSB-leider Rost van Tonningen succes toewenste "op den groote weg" die hij te gaan had en "het vrouwenkruis van het eereteeken van het Deutsche Roode Kruis (...) in naam van den Führer" in ontvangst" nam.¹⁵⁰ Van Ammers-Küller kreeg na de oorlog een schrijfverbod opgelegd door de Eereraad voor de Letterkunde, waardoor ze pas vanaf 1953 weer mocht publiceren.

Jo van Ammers-Küller heeft meerdere reizen ondernomen en over twee daarvan gepubliceerd: haar reis naar de Verenigde Staten (1926) en die naar Nederlands-Indië (1938). In beide gevallen begaf zij zich vooral in de "betere kringen".¹⁵¹

2.3 Het karakter van de reizen

Jo van Ammers-Küller reisde naar eigen zeggen "voor haar plezier" naar de Verenigde Staten af maar het is niet ondenkbaar dat zij haar reis naar *de Nieuwe Wereld* als potentieel onderwerp voor een nieuw boek gebruikte.¹⁵² Ze was een jaar na haar grote literaire doorbraak als 42-jarige vrouw naar de Verenigde Staten vertrokken en verbleef grotendeels bij "gastheren" en "gastvrouwen" en ontmoette veel kennissen - zij schrijft zeer summier hierover, dus haar reisgezelschap blijft onbekend.¹⁵³ Hoewel zij de meeste dagen in New York doorbracht, sloep zij in een van de "tuinsteden" in een luxueus, wit

¹⁴⁸ P.E. van der Heijden-Rogier, "Küller, Johanna," *Biografisch Woordenboek van Nederland* (2017).

¹⁴⁹ Ibid.

¹⁵⁰ <https://www.delpher.nl/nl/kranten/view?query=jo+van+ammers-küller&coll=ddd&identificer=ddd:010743764:mpeg21:a0166&resultsidentificer=ddd:010743764:mpeg21:a0166>, geraadpleegd op 08-07-2020.

¹⁵¹ <http://resources.huygens.knaw.nl/bwn1880-2000/lemmata/bwn3/kuller>, geraadpleegd op 08-07-2020.

¹⁵² Van Ammers-Küller, *Reis*, 15.

¹⁵³ Ibid., 32.

houten huis aan de rivier de "Sound".¹⁵⁴ Gedurende haar reis trotseerde zij grote afstanden, met name met de trein, maar ook met de auto. Zo reisde zij van New York naar de Niagara-watervallen, een afstand van 660 kilometer. Van Ammers-Küller had zich vooringenomen het Amerikaans toneel te onderzoeken.¹⁵⁵ Waarschijnlijk deels om haar boek interessant te maken, maar ook deels vanuit haar eigen interesse. Zij voerde haar ambitieuze plan dan ook uit en bezocht tientallen toneelstukken - voornamelijk in New York. Hierbij schrijft zij als was zij een expert en zij ontmoet naar eigen zeggen meerdere prominente figuren in de Amerikaanse theaterwereld.¹⁵⁶

Barth Landheer ging op 34-jarige leeftijd naar de Verenigde Staten om daar sociologisch-economisch onderzoek te doen. Mede door het gevulde programma van zijn *fellowship* heeft hij meer van het land gezien dan Van Ammers-Küller. Landheer deed onder andere de volgende steden aan: New York, Chicago, Madison, Philadelphia, Boston en Washington. Ook Landheer ondernam een excursie naar de Niagara-watervallen.¹⁵⁷ Daarnaast reisde hij zowel naar het Noorden als het Zuiden. Tijdens zijn reis ontmoette Landheer veel Amerikaanse collega-sociologen, maar hij trok vooral op met Europese academici. Landheer bezocht ook enkele fabrieken en zag zijn reis min of meer als sociologische studie. "Ik benutte den tijd, die mij restte in Chicago om nog zooveel mogelijk van de stad te leren kennen", schrijft hij.¹⁵⁸ Deze mentaliteit zorgde ervoor dat Landheer veel kennis heeft opgedaan.

2.4 De geconstrueerde ik-persoon van Van Ammers-Küllers en Barth Landheer

Beide reisverslagen zijn gepubliceerd en geschreven voor een bepaalde lezersgroep. De schrijvers hebben ongetwijfeld rekening gehouden met deze doelgroep en zich tijdens het schrijven bijvoorbeeld afgevraagd: zijn deze aantekeningen interessant voor de lezer? Hoe kom ik over? Of misschien wel: hoe verkoop ik mijn reis? Daarnaast hebben onderbewuste processen ongetwijfeld invloed gehad op de manier waarop Landheer en van Ammers-Küller de reisverslagen hebben geschreven en wat zij wel of niet hebben benoemd. Om dit te kunnen duiden zal ik kijken naar de door hen geconstrueerde

¹⁵⁴ Van Ammers-Küller, *Reis*, 32-34.

¹⁵⁵ *Ibid.*, 70.

¹⁵⁶ *Ibid.*, 38.

¹⁵⁷ Landheer, *Indrukken*, 28.

¹⁵⁸ *Ibid.*, 83.

narratieven en het aanwezige discours waarin zij zich bevinden - en de onderhandeling van de reizigers met dit discours.

Om het narratief en de verteller van een tekst te analyseren moet de lezer eerst de verschillende "stemmen" binnen de tekst onderscheiden.¹⁵⁹ Van Ammers-Küller en Landheer maken in hun reisverslagen gebruik van meerdere stemmen. In de reisverslagen zijn de reizigers zelf de personen die het narratief "beleven" en "zien" - de zogenaamde focalisatie van het narratief. Deze focalisatie is echter niet gelijk aan de verteller van het narratief, aangezien deze maar een onderdeel uitmaakt van het vertelde verhaal.¹⁶⁰ Opvallend is dat de focalisatie niet slechts de ik-persoon in het narratief van de reizigers is, maar ook een wij-groep kan zijn. Landheer en van Ammers-Küller schrijven beiden over de op de oceaanstomer ontstane saamhorigheid onder de reizigers en de aanwezigheid van een aantal "lotgenooten fellows"; dit resulteert in een tijdelijke verandering van focalisator.¹⁶¹ Zo schrijft Landheer: "Ellis Island zagen we slechts in de verte liggen", terwijl hij in de volgende zin overgaat op "mijn koffers" en hij de zin erna weer schrijft over "ons".¹⁶² Van Ammers-Küller schrijft tevens over de heenreis vanuit een wij-perspectief: "onze reis", terwijl zij later overgaat op de ik-persoon. Dit is een instrument van de verteller om het perspectief van het narratief naar zijn of haar hand te zetten. Landheer lijkt hiermee ook zijn ervaringen te willen legitimeren. Zo schrijft hij: "De eerste Amerikaansche straat, die wij betraden, leek verbazend veel op Rotterdam".¹⁶³ Door in deze zin het perspectief van een wij-groep te gebruiken, zorgt de verteller ervoor dat Landheers stelling over de Amerikaanse straat aan kracht wint: Landheer laat de andere stemmen in dit narratief zijn ervaringen bevestigen. Het is goed om ervan bewust te zijn dat deze groep reizigers net zo goed de stem van de verteller vertolkt.¹⁶⁴ Daarnaast reflecteert de verteller soms ook op de ik-persoon: "Met een begrijpelijke neiging naar iets bekends ging ik spoedig op zoek naar een Amerikaanschen vriend uit Keulen", schrijft Landheer.¹⁶⁵ Hier verklaart de verteller het gedrag van de ik-persoon, waardoor het onderscheid tussen de twee duidelijk wordt - dit maakt deze focalisatie volgens literatuurwetenschapper Gérard Genette een "zero"

¹⁵⁹ Mieke Bal, *Narratology. Introduction to the Theory of Narrative* (Toronto: University of Toronto Press, 1985), 18.

¹⁶⁰ Bal, *Narratology*, 19.

¹⁶¹ Landheer, *Indrukken*, 7.

¹⁶² *Ibid.*, 8.

¹⁶³ *Ibid.*, 8.

¹⁶⁴ Bal, 19-21.

¹⁶⁵ Landheer, *Indrukken*, 9.

focalisatie: de verteller weet meer dan de ik-persoon.¹⁶⁶ Nog een truc van de verteller is het gebruik van Engelse woorden tussen aanhalingstekens. Landheer schrijft bijvoorbeeld: "De 'American' en 'non-American' citizens worden van den beginne af gescheiden gehouden".¹⁶⁷ Hierdoor introduceert de verteller indirect andere stemmen, namelijk die van de douaniers, die tegen de ik-persoon praten. De verteller distantieert zich van deze woorden, terwijl deze uiteindelijk van hemzelf zijn. Deze distantie is een essentieel onderdeel van het narratief en het dominante discours van de reiziger in het algemeen.¹⁶⁸

De ik-persoon is in een reisverslag namelijk een instrument om de ander te beschouwen en te beoordelen. Een reis is niet alleen een verandering in tijd en ruimte, het is ook een ontmoeting tussen het bekende en het onbekende - of: de *self* en de *other*.¹⁶⁹ Door de verschillen tussen de *self* en de *other* te benadrukken - en zelfs te overdrijven - krijgt de reiziger grip op de vele indrukken van de reis en door middel van dit narratief kan de reiziger zich beter verhouden tot zijn omgeving en zichzelf.¹⁷⁰ Ook in het reisverslag van Landheer is de *subject position* van de ik-persoon een reiziger - en specifieker: een Europese reiziger.¹⁷¹ Het is dan ook logisch dat Landheer zichzelf in de groep medereizigers plaatst en soms in de wij-vorm schrijft. Landheer benoemt zijn *subject position* soms zelf. Zo schrijft hij op de eerste dag van zijn reis: "Over allen ligt een soort van vechtershouding, waardoor men zich als aankomend Europeaan een hopeloos 'outsider' en 'soft' voelt".¹⁷² Door alle Amerikanen een vechtershouding toe te bedelen - een overdreven stereotypering en generalisering - wordt door Landheer een Europese identiteit gecreëerd, waarin Europeanen het tegenovergestelde van een vechtershouding hebben. Hier is de wisselwerking tussen discours en identiteit duidelijk zichtbaar.¹⁷³ In het "Voorbericht" benadrukt Landheer bovendien dat het reisverslag niet intellectueel van aard is, maar dat het gaat over zijn persoonlijke ervaringen als reiziger: "De reis werd ondernomen om, als 'Fellow' van een Amerikaans wetenschappelijk instituut, eenige economische en sociologische studiën te verrichten.

¹⁶⁶ Burkhard Niederhoff, *The Living Handbook of Narratology*. Site: www.lhn.uni-hamburg.de/node/18.html, geraadpleegd op 16-03-2020.

¹⁶⁷ Landheer, *Indrukken*, 8.

¹⁶⁸ Carl Thompson, *Travel Writing* (London/New York: Routledge, 2011), 14.

¹⁶⁹ Thompson, *Travel Writing*, 14.

¹⁷⁰ Cunliffe, "The Anatomy of Anti-Americanism," 33.

¹⁷¹ Stephanie Taylor, *What is Discourse Analysis?* (London: Bloomsbury Academic, 2013), 24-25.

¹⁷² Landheer, *Indrukken*, 9.

¹⁷³ Keith Stanski, " 'So These Folks are Aggressive': An Orientalist Reading of 'Afghan Warlords'," *Security Dialogue* 40-1 (2009): 75.

Dit boekje is echter hoofdzakelijk een weergave van algemeene indrukken".¹⁷⁴ De verteller Landheer wijst hiermee op het feit dat hij niet geheel samen valt met de ik-persoon van het reisverslag, maar veelzijdiger is.

Het reizigersnarratief en de *subject position* zijn onderdeel van het dominante discours waar zowel Landheer als Van Ammers-Küller deel van uitmaken - namelijk die van een Europese reiziger in het buitenland - en in het bijzonder Amerika.¹⁷⁵ De reizigers profileren zichzelf niet als toeristen, maar als ontdekkers, aangezien zij niet naar de Verenigde Staten zijn afgereisd om toeristische attracties te bezichtigen, maar om *de Nieuwe Wereld* en haar volksaard te ontdekken en zowel positieve als negatieve ervaringen op te doen. Het ontdekkingsnarratief is binnen het discours van een reiziger dan ook sterk aanwezig. Over de metro in New York schrijft Landheer bijvoorbeeld: "De kennismaking met den 'Subway' viel niet mee", maar niet veel later: "Spoedig zat ik weer in den Subway, die mij al bijna vertrouwd begon te worden".¹⁷⁶ Landheer schrijft *Subway* de tweede keer zonder aanhalingstekens om wellicht zijn vertrouwdheid ermee te benadrukken. De eerste ervaring zorgde er nog voor dat Landheer zich "provinciaal" voelde, omdat "alles snel en efficient (sic.)" was.¹⁷⁷

Beide reizigers schrijven bovendien met trots over zichzelf en gebruiken het reisverslag ook om zichzelf te profileren. Van Ammers-Küller is bijvoorbeeld nonchalant wat geld betreft. Zo tekent zij op:

En ik vergat ook maar uit te rekenen dat het reizen - precies als alle andere dingen hier - juist twee maal zoo duur is als bij ons; je went er merkwaardig gauw aan om niet steeds elk bedrag te herleiden en je goed humeur te bederven, om maar te doen of een Amerikaansche en een Hollandsche cent hetzelfde is.¹⁷⁸

In dit fragment wordt duidelijk dat Van Ammers-Küller zich niet al te druk hoefde te maken om geld. Zij positioneert zich als welvarend. Dat zij van goede huize afkomstig is, is ook te zien aan haar slaap- en reisfaciliteiten en de onderwerpen die zij te berde brengt. Zo schrijft zij amper over armoede maar maakt zij zich druk om het tekort aan dienstboden:

¹⁷⁴ Landheer, *Indrukken*, V.

¹⁷⁵ Stuart Hall, *Questions of Cultural Identity* (Newbury Park: Sage Publications, 1996), 4.

¹⁷⁶ Landheer, *Indrukken*, 8, 15.

¹⁷⁷ *Ibid.*, 9.

¹⁷⁸ Van Ammers-Küller, *Reis*, 49.

Behalve 'prohibition' is er een tweede probleem dat de gemoederen bezighoudt, de dienstboden-nood, de onmogelijkheid om, zelfs voor een exorbitant hoog salaris (80 à 100 dollars per maand) een cook of een parlourmaid te krijgen. In dit huis vormen twee Ierschen en een Française het personeel¹⁷⁹

Zowel haar activiteiten als de beschrijving daarvan benadrukken dat zij geen arbeider is. Zo schrijft zij enigszins snobistisch dat zij naar de "party" van haar landheer gaat in The Westchester Biltmore, "de grootste, meest luxueuze" Country-Club, "met reusachtige terreinen in een prachtige streek, golflinks, tennis- en polovelden, een badhuis en een race-course, en, op den top van een heuvel, een schitterend Club-House, dat o.a. 400 kamers heeft, waarin de leden of hun introducé's na een of andere feestelijkheid kunnen logeeren".¹⁸⁰ Van Ammers-Küller voelt ook de noodzaak om haar 'uitzonderlijke' netwerk in de Amerikaanse theaterwereld te onderstrepen.¹⁸¹ Zo schrijft zij dat ze connecties heeft met "de criticus van een der groote theater-tijdschriften", en "een van Amerika's meest beroemde toneelschrijfters".¹⁸²

Landheer positioneert zichzelf minder als rijk of elitair, maar meer als een intellectueel. Zo schrijft Landheer dat hij "Homeros" heeft gelezen en dat hij een klassieke opleiding heeft gehad.¹⁸³ Dat Landheer als *fellow* naar de Verenigde Staten is afgereisd om de "labor relations" te onderzoeken, komt ook terug in de positionering van zichzelf.¹⁸⁴ Als een geleerde schrijft hij over de Amerikaanse industrie, volksaard, geschiedenis, architectuur en andere zaken. Landheer is comfortabel met deze oordelende - en lichtelijk hautaine - beschouwing van de Amerikaanse samenleving.¹⁸⁵

¹⁷⁹ Van Ammers-Küller, *Reis*, 34.

¹⁸⁰ *Ibid.*, 34-36.

¹⁸¹ *Ibid.*

¹⁸² *Ibid.*, 107.

¹⁸³ Landheer, *Indrukken*, 16, 38.

¹⁸⁴ *Ibid.*, 18.

¹⁸⁵ *Ibid.*

3. HET VOORAF GEVORMDE AMERIKA-BEELD

In dit hoofdstuk zal ik door middel van een analyse van de reisverslagen het Amerika-beeld van Van Ammers-Küller en Landheer van vóór hun reis proberen te duiden. Ik beperk mij tot het vooraf gevormde Amerika-beeld dat direct of indirect in de reisverslagen aanwezig is, aangezien er geen andere primaire bronnen voorhanden zijn.¹⁸⁶ Het is aan de hand van de reisverslagen niet mogelijk om een volledig beeld te schetsen van het Amerika-beeld van de reizigers voor hun reis. Wel is dit vooraf gevormde Amerika-beeld in beide reisverslagen - direct of indirect - sterk aanwezig, zodat er wel degelijk voorzichtige conclusies getrokken kunnen worden over hoe zij voor hun reis dachten over Amerika. Wat voor beeld hadden Van Ammers-Küller en Landheer van de Verenigde Staten voordat zij er ooit geweest waren? In hoeverre past dit beeld in het Europese Amerika-discours?

3.1 De verwachtingen van Barth Landheer

In het reisverslag van Landheer komt het vooraf gevormde Amerika-beeld met name tot uiting in de vorm van verwachtingen. Het reisverslag van Landheer is doorspekt van verwachtingen over de Verenigde Staten en haar bevolking. De eerste zinnen van Landheers reisverslag laten direct zien hoe expliciet en nadrukkelijk deze verwachtingen aanwezig zijn:

De aankomst viel eigenlijk tegen. Even plotseling en onverwacht als Engeland in den herfstnevel verdwenen was, kwam een smal groen strookje land met lage huizen in 't zicht: Amerika. Even later teekende het beroemde silhouet van New York zich af. Maar het maakte den eersten keer weinig indruk.¹⁸⁷

Voor iemand die nog nooit in de Verenigde Staten is geweest, koestert Landheer opvallend veel verwachtingen over het land. In bovenstaand fragment beschrijft hij zijn teleurstelling over de volgens hem weinig sensationele kennismaking met *de Nieuwe Wereld*. Bij aankomst moest Landheer zijn beeld van Amerika direct al aanpassen en

¹⁸⁶ Met *vooraf gevormde beeld* zal in deze scriptie bedoeld worden: de beeldvorming van de reizigers over "Amerika" voordat zij ooit in de Verenigde Staten waren geweest. Deze beeldvorming is een onderdeel van het Nederlandse en Europese Amerika-discours.

¹⁸⁷ Landheer, *Indrukken*, 7.

bleek het land minder groots te zijn dan hij verwachtte - hij kreeg enkel "een smal groen strookje land met lage huizen" voorgeschoteld.¹⁸⁸ Landheers vooraf gevormde beeld van Amerika is kenmerkend voor het Europese Amerika-discours, waarin Amerika vaak geassocieerd werd met snelheid, grootsheid en chaos.¹⁸⁹ In het eerste hoofdstuk bleek dat het Europese Amerika-discours het stedelijke en industriële karakter van Amerika benadrukte - een beeld dat niet overeenkomt met het door Landheer waargenomen "groen".¹⁹⁰ Het feit dat Landheer het silhouet van New York als beroemd beschouwt, benadrukt de aanwezigheid van een vooraf gevormd beeld - het Amerika-discours. Het is aannemelijk dat Landheer naast tekst ook afbeeldingen, films of tekeningen van Amerika heeft gezien en deze media hebben Landheers beeld van Amerika mede gevormd.¹⁹¹

Het vooraf gevormde beeld van Amerika vertoont weinig anti-Amerikanistische kenmerken en is in het verslag van Landheer juist overwegend positief. De hoge verwachtingen die Landheer van Amerika had, worden vaak niet waargemaakt en dit leidt net als bij bovengenoemde aankomst tot teleurstelling. Zo schrijft hij op de eerste reisdag dat ook zijn "kennismaking met den Subway niet [mee] viel"¹⁹². Landheer had een opgeruimder en minder grimmig station verwacht, maar zijn positieve beeld moest hij direct aanpassen.¹⁹³ Deze aanpassing is ook nodig wanneer Landheer de Niagara-watervallen bezoekt. Landheers beeld van de watervallen was al in zijn jeugd ontstaan toen hij in een "schoolboekje" las "dat de Indianen den waterval den naam 'Water rookt hier' gegeven hadden".¹⁹⁴ Landheer vormde zich aan de hand van dit boek een poëtisch en romantisch beeld van het natuurverschijnsel. Zo schrijft hij: "Het scheen mij de meest volkomen beschrijving van de hoog opspattende watermassa's, die met donderend geweld in de diepte storten."¹⁹⁵ Wederom volgt er na de beschrijving van zijn hoge verwachtingen een milde teleurstelling:

¹⁸⁸ Landheer, *Indrukken*, 7.

¹⁸⁹ M.L. Mooijweer, "Menno ter Braak en de filmbeelden van Amerika," in K. van Berkel (red), *Amerika in Europese Ogen* (Den Haag, SDU Uitgeverij, 1990), 125.

¹⁹⁰ Landheer, *Indrukken*, 7.

¹⁹¹ Ibid.

¹⁹² Ibid., 8.

¹⁹³ Ibid.

¹⁹⁴ Ibid., 28.

¹⁹⁵ Ibid.

Het bezoek aan de watervallen is - natuurlijk, maar toch jammer - heel goed georganiseerd (...) Tot overmaat van ramp worden de watervallen 's avonds in alle kleuren belicht.¹⁹⁶

Het in hoofdstuk 1 behandelde nostalgische en lyrische beeld van "Amerika" lijkt een belangrijk aspect te vormen in de beeldvorming van Landheer - vaak resulterend in een dergelijke teleurstelling. Landheers vooraf gevormde beeld van de watervallen werd verstoord door het feit dat zijn bezoek georganiseerd was en door de kleurrijke belichting van de watervallen. Deze elementen maken de watervallen tot toeristische attracties, terwijl ze in Landheers vooraf gevormde beeld romantische natuurverschijnselen waren. De kennismaking met de realiteit van de watervallen heeft dan ook een ontvullend effect op Landheer.

Deze ontvulling is ook te zien in Landheers beschrijving van zijn eerste ervaring met de slaaptrein:

In de Amerikaansche slaapwagens zijn geen aparte hokjes: alles gaat door elkaar. Men gaat op zijn bed zitten, trekt de gordijntjes dicht en maakt den voorbereidselen, die men noodig houdt. De Duitse schrijver Hausmann vindt de Pullman cars buitengewoon geschikt voor liefdesavonturen. Ik geloof echter, dat hij, zooals de meeste Duitse schrijvers, den invloed van de puriteinsche Moraal sterk onderschat.¹⁹⁷

Hier vindt wederom een confrontatie plaats tussen een Europees, romantisch beeld van "Amerika" en de nuchtere realiteit van de Verenigde Staten. Landheer lijkt zich daarvan bewust te zijn door het beeld van een trein vol liefdesavonturen te veranderen in een weinig sensationeel, alledaags tafereel. In dit geval is het niet duidelijk of hij zelf was beïnvloed door het avontuurlijke Amerika-beeld of dit alleen kende van anderen - bijvoorbeeld van de schrijver Hausmann. Het is immers mogelijk dat hij al in Nederland het beeld van Hausmann overdreven vond, maar de vele teleurstellingen die Landheer tijdens zijn reis heeft moeten verwerken doen vermoeden dat zijn eigen vooraf gevormde Amerika-beeld ook tot op zekere hoogte gestoeld was op avontuur en romantiek.¹⁹⁸

Ook schrijft Landheer aan het begin van zijn reis dat hij een "geheime droom" heeft om in "den winter in een of ander idyllisch klein collegestadje door te brengen".¹⁹⁹

¹⁹⁶ Landheer, *Indrukken*, 28.

¹⁹⁷ Ibid., 30.

¹⁹⁸ Ibid.

¹⁹⁹ Ibid., 19.

Wanneer hij op het punt staat naar Chicago af te reizen schrijft hij: "Nu, dat beloofde in ieder geval sensatie en 'who doesn't want to be thrilled'?"²⁰⁰ In het vooraf gevormde Amerika-beeld van Landheer is geen spoor te vinden van anti-Amerikanisme, het beeld dat Landheer voor zijn reis van Amerika had, was avontuurlijk en romantisch.

3.2 De verbazing van Jo van Ammers-Küller

Waar in het reisverslag van Landheer zijn verwachtingen naar een vooraf gevormd "Amerika"-beeld verwijzen, is dit bij Van Ammers-Küller het geval met verrassingen - de ervaringen waarover zij verbaasd was. Verrassingen vormen namelijk de stiltes van het vooraf gevormde "Amerika"-beeld en zijn hier net zo goed een indicatie van. Wanneer Van Ammers-Küller voor het eerst buiten New York komt, is ze bijvoorbeeld duidelijk verrast:

Wij zijn buiten... en de verbazing komt mijn oogen niet uit, want in de 'tuinsteden' die wij nu doorrijden, is dadelijk een weelde van groote, wijdgetakte boomen, van bloeiende heesters en fluweelig gras. Bekoorlijke landhuizen, met open loggia's, laag en breed gebouwd, gaan in eindelooze rijen aan mijn verrukte oogen voorbij (...) wat een genot om hier te kunnen wonen.²⁰¹

Groene buitenwijken en kleine, dicht bij de grote stad liggende, dorpjes waren geen onderdeel van Van Ammers-Küllers verwachtingen van Amerika. Dit wordt bevestigd in het hoofdstuk "Herinnering aan Amerika", waarin Van Ammers-Küller zich de Amerikaanse tuinsteden herinnert: "Mooi was het uitzicht van mijn venster in het witte landhuis over de Sound, ongedacht mooi vond ik al het land rond New York, New Jersey, West-Chester, met zijn weelderigen overvloed van prachtige geboomte".²⁰² Dat Van Ammers-Küller zich verbaasde over de buitenwijken en kleine steden is niet vreemd, aangezien in het Nederlandse Amerika-discours de nadruk vooral op het stedelijke - industrieel en groots - of de natuur - overweldigend en groots - werd gelegd, maar niet op de gebieden ertussen in.²⁰³ Van Ammers-Küller refereert aan het eind van haar verslag dan ook aan het feit dat "er oneindig minder snel gereden [word] dan bij ons ...

²⁰⁰ Landheer, *Indrukken*, 19.

²⁰¹ Van Ammers-Küller, *Reis*, 19.

²⁰² *Ibid.*, 127.

²⁰³ M.L. Mooijweer, "Menno ter Braak," 127-129.

een van de verrassendste ervaringen in Amerika".²⁰⁴ Ook in deze passage komt een vooraf gevormd Amerika-beeld naar voren waarin de snelheid van het leven - een stedelijk kenmerk - dominant is.

Naast het stedelijke beeld van het Amerika-discours geeft Van Ammers-Küller ook blijk van een vooraf gevormd beeld over de Amerikaanse natuur. Zo mijmert zij tijdens haar reis over de plekken die zij nog zou willen bezoeken: "het prachtige, rijke en weelderige land (...) het Oosten met zijn breede rivieren, golvende vlakten en machtige geboomte, the Middle-West met de bergen en reusachtige meren (...) de eindeloze korenvelden en prairiën (...) Californië, [dat] een aardsch paradijs moet zijn".²⁰⁵

Ook het bezoek aan de Joodse buurt van New York zorgt voor verbazing bij Van Ammers-Küller:

En tot mijn niet geringe verbazing waren er tal van winkels met modieuze zijden jurkjes, met kleurige heerendassen en luchtige zomerpakken, met radio-artikelen, grammofonen en elektrische piano's op afbetaling, precies als in Broadway en de groote Avenues. En tot mijn nog groter verbazing (want ik herinnerde mij een dergelijken tocht door het Londensche 'East End', en (...) en een door een arm gedeelte van Berlijn (...)) zag ik hier ontelbare vuile, slordige, maar volstrekt niet ondervoed uitzierende kinderen, en dikke, gemoedelijke, volstrekt niet afgesloofd uitzierende vrouwen voor de deuren zitten.²⁰⁶

Dit fragment toont niet alleen de stiltes van het vooraf gevormde Amerika-beeld van Van Ammers-Küller, ook blijkt hieruit dat zij verwachtingen koesterde die gebaseerd waren op haar eigen Europese ervaringen. Zij ging immers naar een Joodse wijk in de Verenigde Staten met de verwachting dat het enigszins hetzelfde zou zijn als een Joodse wijk in Europa.

3.3 Verwijzingen naar Europa

De verwachting dat bepaalde Amerikaanse fenomenen, plekken of mensen overeenkomen met die in Europa is opvallend en contrasteert met het anti-Amerikanistische mechanisme van *othering*. Anti-Amerikanisten maken namelijk een onderscheid tussen de eigen wereld - Europa - en "de ander" - Amerika. Volgens hen zijn deze werelden in de kern verschillend. Dit onderscheid komt niet vaak voor in de

²⁰⁴ Van Ammers-Küller, *Reis*, 138.

²⁰⁵ *Ibid.*, 45-47.

²⁰⁶ *Ibid.*, 39.

reisverslagen van Van Ammers-Küller en Landheer. In de verslagen functioneert Europa niet alleen als vergelijkingsmateriaal maar ook als fundament om *de Nieuwe Wereld* te beoordelen. Jo van Ammers-Küller ziet bijvoorbeeld een duidelijke overeenkomst met Nederland, wanneer zij in haar vakantiehuis aan de Sound aankomt: "precies het Kagermeer of de Loosdrechtsche Plassen op een vroegen zomerdag".²⁰⁷ Landheer omschrijft Westchester County als "het 'Wassenaar' van New-York", Washington als "het Den Haag van Amerika", het Witte Huis als "het huis Ten Bosch (sic) in den Haag", en de Zuidelijke staten als "het Rijnland van Amerika".²⁰⁸

De beide reizigers proberen vat te krijgen op *de Nieuwe Wereld* door de nieuwe indrukken te koppelen aan *de Oude Wereld*. Hoewel dit een Eurocentrisch perspectief genoemd kan worden, is het tegelijkertijd een ondermijning van het mechanisme van *othering*, aangezien niet de verschillen maar juist de overeenkomsten benadrukt worden.

3.4 Het romantische beeld van Amerika en de invloed van films en literatuur

De grotendeels positieve verwachtingen die zowel Jo van Ammers-Küller als Barth Landheer over Amerika koesterden zijn deels een voortvloeiende van de eigentijdse romantische beeldvorming in Amerikaanse films en romans - of Nederlandse romans over Amerika. Het is onmogelijk om vast te stellen hoe en op basis van welke bronnen de reizigers voor hun reis informatie over "Amerika" hebben verkregen. Wel is het waarschijnlijk dat films en literatuur een essentiële rol hebben gespeeld in de totstandkoming van deze beeldvorming.

Zo citeert van Ammers-Küller in haar reisverslag regelmatig romans van Amerikaanse schrijvers. De Amerikaanse boeken zijn onmiskenbaar een bron van informatie voor Van Ammers-Küller geweest. Zo refereert zij aan een roman om de door haar ervaren Amerikaanse feestmentaliteit te bevestigen:

'You don't dance and you don't play bridge? For heaven's sake, what are you doing with yourself, you must be bored to death!' Een zinnetje uit 'The Interpreter's House' van Struthers Burt, een typisch

²⁰⁷ Van Ammers-Küller, *Reis*, 21.

²⁰⁸ Landheer, *Indrukken*, 23, 95-96, 98.

Amerikaanschen roman dien ik dezer dagen las en vrijwel het algemene standpunt weergeeft. Dansen is in dit land een levensbehoefte.²⁰⁹

Het citaat uit de Amerikaanse roman wordt door Van Ammers-Küller gekoppeld aan de realiteit om de Amerikaanse volksaard te duiden. Het is niet duidelijk of zij de literatuur alleen gebruikt om haar ervaringen te bevestigen of dat de literatuur ook haar beeldvorming beïnvloedt, maar dit laatste is niet onwaarschijnlijk. Het feit dat Van Ammers-Küller de roman "typisch Amerikaans" noemt, wijst erop dat zij bekend is met Amerikaanse literatuur. Wanneer zij ingaat op de rol van vrouwen en kinderen in het Amerikaanse gezin, citeert zij wederom uit een Amerikaanse roman.²¹⁰ In dit voorbeeld wordt door Van Ammers-Küller geen verslag gedaan van gesprekken met Amerikaanse vrouwen waarin zij met hen de rol van vrouwen en kinderen in het Amerikaanse gezin bespreekt. De door haar vergaarde informatie uit de Amerikaanse literatuur lijkt dus leidend in haar beeldvorming hierover.²¹¹ Toen zij in de trein met een voormalige goudzoeker in gesprek kwam, werd bovendien duidelijk dat zij ook boeken heeft gelezen die het romantische en avontuurlijke karakter van Amerika benadrukken:

En even weifel ik... is het waar, kan het waar zijn, dat deze zelfde menschen dat wonderlijke bestaan van goudzoekers hebben geleefd, zoo'n leven waarvan je leest in de boeken van Jack London, met al zijn ontberingen en harde noodzakelijkheden en al zijn duistere romantische avonturen...?²¹²

De avontuurlijke boeken van schrijver - en gouddelver - Jack London werden in de jaren twintig regelmatig vertaald naar het Nederlands en waren populair in Nederland.²¹³ Het *Dagblad voor de arbeiderspartij: het volk* noemde London in 1923 zelfs een van de twee "grootste Amerikaansche moderne schrijvers" - de andere was Upton Sinclair.²¹⁴ Ook Barth Landheer verwijst in zijn verslag naar de avontuurlijke verhalen van London.²¹⁵

Barth Landheer geeft in zijn verslag bovendien blijk van een ander populair medium dat zijn Amerika-beeld beïnvloed heeft: de film. Het meest uitgesproken

²⁰⁹ Van Ammers-Küller, *Reis*, 33.

²¹⁰ *Ibid.*, 64.

²¹¹ *Ibid.*, 33.

²¹² *Ibid.*, 60.

²¹³ <http://resolver.kb.nl/resolve?urn=MMCODA02:000189042:mpeg21:p007>, geraadpleegd op 01-08-2020.

²¹⁴ <http://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:011082842:mpeg21:p008>, geraadpleegd op 01-08-2020.

²¹⁵ Landheer, *Indrukken*, 97.

voorbeeld van deze invloed is Landheers fascinatie - zijn haast kinderlijke obsessie - met de Amerikaanse *gangster*:

Wie weet of er onder hen ook niet een 'gangster' was. Ik zag echter niemand met de vereischte kenteekenen, zoals moedig en hard uiterlijk, elegante kleding, diamanten dasspeld en slappen vilthoed van prima kwaliteit. Volgens de films schijnt dat n.l. de vereischte kleding voor gangsters te zijn, ofschoon bij ouderen ook wel eens 'pothoedjes' veroorloofd zijn.²¹⁶

In de jaren twintig en dertig ontstond er in de Verenigde Staten, naast de populaire *westerns*, komedies en "lovestories", een nieuwe stroming in de film: de *film noir* - films die doorspekt waren met een harde romantiek van de grote Amerikaanse steden.²¹⁷ *Film Noirs* gingen vaak over de Amerikaanse maffia, criminaliteit of moord - niet zelden aangemoedigd door een *femme fatale*. Misdaadfilms - zoals *Little Caesar* (1931) of *Public Enemy* (1931) - waren populair in Nederland en hebben hoogstwaarschijnlijk het Amerika-beeld van Landheer beïnvloed. De films waren controversieel in die tijd vanwege hun glorificatie van de gangster - het *Algemeen Dagblad* schreef zelfs over "gevaarlijke films" - en deze bewondering voor de maffia is ook bij Landheer waar te nemen:

Toen ik naar Chicago kwam, was ik natuurlijk benieuwd, of mijn bezoek mij ook in contact met de 'gangs' zou brengen. Helaas is dit contact maar zeer oppervlakkig gebleven: behalve een paar schoten in den nacht uit een gevecht tusschen bandieten en politie heb ik niet de sensaties beleefd, die, indien men in de weergave in de film kan gelooven, zoo nu en dan Chicago in beroering brengen.²¹⁸

Hoewel de toon van Landheer ook uitgelegd kan worden als komisch, is het toch duidelijk dat de Nederlander een zeer romantisch beeld heeft van de Amerikaanse gangster. Zo bezocht Landheer ook "het hotel, waar het hoofddeel van Capone's bende gestationeerd was" en was hij op de hoogte van beruchte misdaden zoals de "moord op den journalist Jingle"²¹⁹.

3.5 Open houding

²¹⁶ Landheer, *Indrukken*, 43.

²¹⁷ M.L. Mooijweer, "Menno ter Braak," 127.

²¹⁸ Landheer, *Indrukken*, 70.

²¹⁹ *Ibid.*, 42,70.

De veronderstelling van Kenneth Rose dat de Amerika-reizigers over het algemeen goede schrijvers en denkers waren die een open houding aannamen, wordt deels bevestigd door de reisverslagen van Van Ammers-Küller en Landheer. Beide reizigers waren zich tot op zekere hoogte bewust van hun beperkingen. Zo schrijft Van Ammers-Küller: "Ik ben mij volkomen bewust dat de indrukken, die ik over 'Amerikaansch Tooneel' ga schrijven, niet anders dan vluchtig kunnen zijn, dat ik, bij een langer en diepgaander studie van de wonderlijke verhoudingen in dit wonderlijke land, waarschijnlijk menige conclusie zou moeten herzien".²²⁰ Aangezien Van Ammers-Küller lange tijd de theaterwereld heeft kunnen beschouwen, is het opvallend dat zij toch haar beperkingen benoemt. Wanneer Van Ammers-Küller de Amerikaanse genderverhoudingen probeert te duiden, wordt bovendien duidelijk dat er ook hier een min of meer rationeel en weloverwogen onderzoek aan vooraf ging:

En zeker had ik al veel eerder over 'the American girl' en haar onafscheidelijken tegenkant 'the American boy' geschreven, als ik niet telkens weer bevonden had, dat het oordeel, dat ik mij over hun merkwaardige relaties gevormd had, eigenlijk toch weer niet juist was; als ik niet overtuigd was geweest, dat een Hollandsche mevrouw, al houdt ze er in haar eigen land 'moderne' begrippen op na, toch nog te veel vast zit aan allerlei codes van wat voor een meisje 'mag' en 'hoort', om 'the revolution of the sexes', zooals een Amerikaansch schrijver het noemt, heelemaal onbevangen te kunnen zien.²²¹

Hoewel het niet mogelijk is om uit dit fragment te concluderen dat Van Ammers-Küllers oordeel geheel weloverwogen en rationeel is - zij schrijft dit ten slotte over zichzelf - toont het wel aan dat zij bewust is van haar beperkingen. Dit onderstreept haar genuanceerde perspectief.

Ook het reisverslag van Landheer getuigt van een dergelijk bewustzijn:

Dit zien van het leven door een soort van waas is datgene, wat aan reizen de groote bekoring geeft. Alles, wat in het dagelijksche leven hard, ruw en onaangenaam is, ondervindt men niet, zoodat men alles 'sub specie aeternitatis' beleeft. Dit heeft reizen gemeen met filosofie, die eveneens het leven op een afstand en gefiltreerd door een scherpe geest beteekent.²²²

²²⁰ Van Ammers-Küller, *Reis*, 72-73.

²²¹ *Ibid.*, 62-63.

²²² Landheer, *Indrukken*, 79.

Landheer verricht hier tot op zekere hoogte zijn eigen discoursanalyse door zijn positie als reiziger en de epistemologische complicatie daarvan te bevragen. Net als Van Ammers-Küller lijkt Landheer op de hoogte van de onmogelijke taak om zich in enkele weken een compleet beeld te vormen van de Verenigde Staten en haar bevolking. Tijdens de tweede dag van zijn reis schrijft hij: "De eerste dagen lijken door de suggestie van het onbekende, alle mensen meer op elkaar dan in het land, waar men vandaan komt".²²³ Ook meent Landheer dat "een bezoek aan een land met hoofdzakelijk verblijf in de steden altijd een fout [is]".²²⁴ Over de Amerikaanse dorpen schrijft Landheer dat hij er niet goed over kan oordelen aangezien hij er te weinig heeft aangedaan.²²⁵

3.6 Het bewustzijn van het Europese anti-Amerikanisme

Wat in de literatuur over de Nederlandse beeldvorming onderbelicht is gebleven, is het feit dat het fenomeen - en zelfs het woord - "anti-Amerikanisme" in de jaren twintig en dertig al een onderwerp van gesprek was.²²⁶ In publicaties komt het begrip veelvuldig langs - niet alleen in verband met het Japans anti-Amerikanisme, maar ook wat betreft de eigen beeldvorming over "Amerika". Zo valt te lezen in het godsdienstig-staatkundig dagblad *De Tijd* van 1931: "We weten héél goed, dat er een vlaag van anti-Amerikanisme over Europa waait".²²⁷ In 1927 werd in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, in een artikel over de spanningen tussen Engeland en de Verenigde Staten, anti-Amerikanisme een "altijd smeulende (sic) vuurtje" genoemd.²²⁸ Zelfs in luchtige, niet-politieke publicaties werden stereotyperingen over de Verenigde Staten met het anti-Amerikanisme verbonden. Het humoristische boek *Menschdom, lig te bed!* (1926) van Wouter Loeb bevat bijvoorbeeld een passage waarin een kip op zoek is naar eten en alles behalve kauwgom van de mensen "inpikt".²²⁹ De schrijver verwijst vervolgens naar het anti-Amerikanisme discours door te stellen dat de kip de kauwgom "waarschijnlijk in een stemming van anti-Amerikanisme versmaadde".²³⁰ Loeb ridiculiseert hier het anti-Amerikanisme.

²²³ Landheer, *Indrukken*, 15.

²²⁴ *Ibid.*, 89.

²²⁵ *Ibid.*, 26.

²²⁶ <http://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010534400:mpeg21:p006>, geraadpleegd op 24-06-2020.

²²⁷ *Ibid.*

²²⁸ *Ibid.*

²²⁹ Wouter Loeb, *Mensch, lig te bed!* (Den Haag: Morcks, 1926), 58.

²³⁰ *Ibid.*

Dit bewustzijn van het Europese en Nederlandse anti-Amerikanisme is duidelijk terug te vinden in de reisverslagen van Van Ammers-Küller en Landheer. Beiden laten doorschemeren dat zij de Nederlandse beeldvorming over de Verenigde Staten overdreven en soms incorrect vinden. Van Ammers-Küller beweert bijvoorbeeld dat de Europese veronderstelling dat het fooiestelsel in Amerika afgeschaft zou zijn "een van de vele sprookjes [is], die over dit land in omloop zijn; het bloeit er even welig als overal elders".²³¹ Zij gaat verder niet in op de andere "sprookjes" maar het is duidelijk dat zij een kritische houding aanneemt ten opzichte van de Nederlandse beeldvorming over Amerika.²³² Landheer deelt deze mening en dit komt in zijn verslag uitvoerig en gedetailleerd terug. Zo stelt hij dat de Amerikaanse "vrijheid van zeden" in Europese - en vooral Duitse - publicaties sterk overdreven wordt en dat "men in Europa over het algemeen "zeer onkundig van den binnenlandschen toestand in Amerika" is.²³³ Ook over het "Amerikaansche opvoedingssysteem" heeft "men in Europa" een "zeer eenzijdig" en "weinig objectief" beeld, schrijft Landheer.²³⁴ Tot slot wijst hij op het feit dat de Zuidelijke Staten van de Verenigde Staten "op ietwat zoetelijke wijze geïdealiseerd" worden.²³⁵

3.7 Conclusie

Uit de reisverslagen van Van Ammers-Küller en Landheer blijkt dat de reizigers voorafgaand aan hun reis al een bepaald idee hadden van Amerika. In het reisverslag van Landheer komt dit vooraf gevormde beeld tot uiting in de vorm van opgetekende verwachtingen, terwijl dit bij Van Ammers-Küller het geval is voor de onverwachte ervaringen - de stiltes van de beeldvorming. Beide reizigers geven nauwelijks blijk van anti-Amerikanistische sentimenten in hun vooraf gevormde Amerika-beeld en lijken juist met positieve verwachtingen naar *de Nieuwe Wereld* af te reizen. Het is aannemelijk dat films en literatuur bijgedragen hebben aan het geromantiseerd Amerika-beeld van de reizigers. De Verenigde Staten staat in dit romantische Amerika-discours voor avontuur en spanning en de grootsheid, snelheid en chaos van het land wordt benadrukt. Deze beeldvorming valt echter niet onder het anti-Amerikanisme, maar is

²³¹ Van Ammers-Küller, *Reis*, 50.

²³² Ibid.

²³³ Landheer, *Indrukken*, 51, 82.

²³⁴ Ibid., 79.

²³⁵ Landheer, *Indrukken*, 51.

wel een vorm van *othering*. Daarnaast is het duidelijk geworden dat de reizigers een min of meer open houding vertonen en bewust zijn van hun eigen beperkingen, waardoor zij soms hun vooroordelen kunnen bijstellen. Het bijstellen van deze vooroordelen resulteert meerdere keren in teleurstelling - of ontzuuchtering.

4. HET AMERIKA-BEELD GEDURENDE DE REIS

Terwijl het vorige hoofdstuk de analyse van het vooraf gevormde Amerika-beeld van de reizigers betrof, zal dit hoofdstuk gericht zijn op de door hen beschreven ervaringen gedurende de reis en de conclusies die zij aan de hand van deze ervaringen trokken over de Verenigde Staten en de Amerikaanse volksaard. Hierbij kijk ik naar hoe de reizigers deze ervaringen beschrijven en in hoeverre hun beschouwing van *de Nieuwe Wereld* anti-Amerikanistische elementen bevat.

4.1 Anti-Amerikanisme in het reisverslag van Jo van Ammers-Küller

Hoewel Van Ammers-Küllers vooraf gevormde beeld van Amerika overwegend positief is, zijn veel van haar oordelen over de Verenigde Staten en de Amerikaanse volksaard tijdens de reis toch wel degelijk anti-Amerikanistisch. In haar beschouwing van *de Nieuwe Wereld* gebruikt Van Ammers-Küller zowel anti-Amerikanistische stereotyperingen als mechanismen. Allereerst lijkt Van Ammers-Küller de anti-Amerikanistische overtuiging over te nemen dat de Amerikaan minder intellectueel is dan de Europeaan. Na enkele Amerikaanse universiteiten te hebben bezocht, concludeert Van Ammers-Küller: "Amerikaansche kinderen leeren over het algemeen oneindig minder dan de onze...".²³⁶ Volgens haar komt dit verschil in kwaliteit door een verschil in mentaliteit. Volgens Van Ammers-Küller is er namelijk in Europa een "heilig respect voor gestudeerde mensen", terwijl er in de Verenigde Staten weinig waarde gehecht wordt aan "een degree".²³⁷ De schrijfster meent dat Amerikaanse studenten vooral bezig zijn met een "job" en "dat het aantal dat studeert uit liefde tot de studie betrekkelijk gering is".²³⁸ Hier gebruikt Van Ammers-Küller de klassieke tegenstelling tussen de inhoudelijke Europeaan en de doelmatige Amerikaan.²³⁹ Al sinds de negentiende eeuw wordt door anti-Amerikanisten het Amerikaanse onderwijs praktisch en minderwaardig genoemd en Van Ammers-Küller lijkt zich hierbij aan te sluiten.²⁴⁰ Het woord "oneindig" past weliswaar binnen de enigszins theatrale schrijfwijze van Van Ammers-Küller maar benadrukt ook een harde scheiding tussen het superieure Europa

²³⁶ Van Ammers-Küller, *Reis*, 67.

²³⁷ Ibid.

²³⁸ Ibid., 68.

²³⁹ M.L. Mooijweer, "Menno Ter Braak," 124-127.

²⁴⁰ Gulddal, "That most hateful land," 430.

en het inferieure Amerika.²⁴¹ Het is bovendien onwaarschijnlijk dat Van Ammers-Küller tijdens haar verblijf van twee maanden in staat was om het gemiddelde niveau van het onderwijs van alle uiteenlopende Amerikaanse staten te onderzoeken. Waar zij in haar "toneel-studie" haar eigen beperkingen benadrukt, is zij op dit punt juist generaliserend.²⁴² Het is niet bekend hoe Van Ammers-Küller aan haar kennis komt, maar het lijkt erop dat haar kennis soms gebaseerd is op vooroordelen of aannames, andere keren zouden haar "snel verworven vrienden" een informatiebron kunnen zijn - naar eigen zeggen ontmoette zij veel Amerikanen tijdens de reis.²⁴³

Ook Van Ammers-Küllers oordeel over de Amerikaanse cultuur vertoont anti-Amerikanistische kenmerken. Zo schrijft zij in haar na de reis geschreven voorwoord dat een Europeaan in de Verenigde Staten voortdurend een pijn voelt:

de banaliteit, het materialisme, en twee groote, groote factoren, die de cultuur van dit jonge werelddeel mist en die door geen geld of energie zijn te koopen: traditie en stijl.²⁴⁴

De koppeling tussen het ontbreken van cultuur, geschiedenis en beschaving is een klassiek mechanisme van het anti-Amerikanisme.²⁴⁵ In Van Ammers-Küllers beschouwing van het Amerikaanse toneel lijkt zij de Amerikaanse cultuur minderwaardig ten opzichte van de Europese cultuur te vinden. De reizigster stelt dat het Amerikaanse publiek "geen hoge kunst (...) begeert" maar vooral verlangt naar entertainment.²⁴⁶ De Amerikaanse toneelstukken worden volgens haar om die reden vaak een "comic touch gegeven die den stijl van het geheel ten zeerste schaadt".²⁴⁷ Van Ammers-Küller verklaart, in de traditie van het conservatieve anti-Amerikanisme, de minderwaardige Amerikaanse kunst aan de hand van de Amerikaanse democratie:

Want beter dan van 'Tooneel' kan ik hier spreken van 'dramatische productie'; de scheidslijn tusschen 'echte' en amusementskunst, die bij ons nog altijd nauwgezet wordt getrokken, is hier vrijwel weggevallen, karakteristiek voor de verhoudingen lijkt mij het feit, dat de uitstekend gedocumenteerde, zeer serieuze en meesttijds zeer scherpe critiek in de groote bladen en tijdschriften, precies dezelfde belangstelling aan een stuk van Ibsen, een musical-comedy van Gilbert of een film van de Paramount

²⁴¹ Van Ammers-Küller, *Reis*, 67.

²⁴² *Ibid.*, 72.

²⁴³ *Ibid.*, 8.

²⁴⁴ *Ibid.*, 10.

²⁴⁵ Gulddal, "That most hateful land," 422,428-430,432,436-438.

²⁴⁶ Van Ammers-Küller, *Reis*, 78.

²⁴⁷ *Ibid.*

wijdt. Trouwens, ik heb hier in de door New York zoo geliefde 'Vaudeville', naast de kinderachtige flauwiteiten, onmiskenbare artisticeit gevonden (bijv. in het atletische dansen van de beroemde 'Gertrud Hofman Girls').²⁴⁸

Van Ammers-Küllers beschrijving van het Amerikaans toneel past in het conservatieve beeld van Amerika, als een land zonder scheiding tussen hoge en lage cultuur.²⁴⁹ Hoewel Van Ammers-Küller het woord "echt" tussen aanhalingstekens schrijft, verraadt het woord haar elitaire voorkeur voor traditionele en serieuze kunst. Ook wordt juist het praktische - het "athletische dansen" - en niet de inhoud van de Amerikaanse kunst benadrukt, wat de scheiding tussen het diepe, spirituele Europa en het oppervlakkige, maar fanatieke Amerika bevestigt.²⁵⁰ Volgens de Nederlandse reiziger is "efficiency (...) het wachtwoord van deze natie".²⁵¹ Van Ammers-Küller stelt bovendien dat het Amerikaans toneel "volkomen commercialized" is en het gezien wordt als "een kansspel om een fortuin te maken".²⁵² Zij koppelt het gebrek aan cultuur dus aan het materialisme - een klassieke anti-Amerikanistische gedachtegang.²⁵³ Van Ammers-Küller concludeert dat de Verenigde Staten banaal en stijlloos is.²⁵⁴

De hypocrisie van de democratie komt in haar verslag ook aan bod. Van Ammers-Küller verwijt de witte Amerikanen een absurde houding te hebben aangenomen ten opzichte van de zwarte bevolking.²⁵⁵ Zij stelt bijvoorbeeld dat de witte Amerikaan meer rechten heeft dan de zwarte Amerikaan en zich superieur voelt ten opzichte van zijn medemens.²⁵⁶ Van Ammers-Küller benadrukt het verschil tussen de Nederlandse en de Amerikaanse mentaliteit: "Maar het standpunt van den Amerikaan jegens de 'Darkies' zullen wij Nederlanders wel nooit begrijpen".²⁵⁷ De schrijfster suggereert bovendien dat het Amerikaans racisme zo verschillend is van de Nederlandse variant dat het voor Nederlanders niet eens te begrijpen is. Deze stelling onderbouwt ze niet. Door een haast onoverbrugbaar verschil te suggereren maakt Van Ammers-Küller zich schuldig aan *othering*.

²⁴⁸ Van Ammers-Küller, *Reis*, 71.

²⁴⁹ Gulddal, "That most hateful land," 422, 442-443.

²⁵⁰ Van Ammers-Küller, *Reis*, 71.

²⁵¹ *Ibid.*, 79.

²⁵² *Ibid.*, 67

²⁵³ Gulddal, "That most hateful land," 422-423, 427-429.

²⁵⁴ Van Ammers-Küller, *Reis*, 10.

²⁵⁵ *Ibid.*, 117.

²⁵⁶ *Ibid.*

²⁵⁷ *Ibid.*

4.2 Anti-Amerikanisme in het reisverslag van Barth Landheer

Ook in het reisverslag van Landheer zijn vormen van anti-Amerikanisme aanwezig. Landheer bevestigt bijvoorbeeld de anti-Amerikanistische stereotypering van de simpele, oppervlakkige Amerikaan. Zo schrijft hij aan het eind van een avond op de universiteit: "In de hal van het University hotel was nog leven, er werd vlijtig bridge gespeeld en de radio galmde. De Amerikanen zijn toch ook in hun amusements een ongecompliceerd en eenvoudig volk, wars van alle zwaarwichtigheid".²⁵⁸ Landheers generalisatie van de Amerikanen verraadt zijn Europese superioriteitsgevoel. De ongecompliceerde volksaard is een terugkerende waarneming in het reisverslag van Landheer, vaak gecombineerd met de Amerikaanse buitensporige voorliefde voor luchtige zaken, zoals sport en amusement:

Ook een spel als b.v. 'basket-ball', dat hier een vrij rustige sport is, wordt daar met de grootste snelheid en onder half hysterische aanvuringsmethoden gespeeld (...) Dezelfde vitaliteit, die de Amerikanen in hun sportbeoefening toonen, leggen zij ook aan den dag bij hun ontspanningen. Bij drink- en andere partijen gaat het met een 'Saftigheid' toe, waarvan zelfs de Beieren nog verwonderd zouden zijn.²⁵⁹

Hysterie, vitaliteit en *saftigheid* (sappigheid) zijn kenmerken die Landheer gebruikt om het onderscheid te maken tussen de zwaarwichtige, inhoudelijke Europeaan en de speelse, oppervlakkige Amerikaan - een vaak gebruikt tegenstelling in het anti-Amerika discours.²⁶⁰ De eigenschappen vitaliteit en *saftigheid* kunnen op het eerste gezicht positief worden uitgelegd maar in het verslag van Landheer worden ze gebruikt om het gebrek aan diepgang te benadrukken. Amerikanen zijn volgens Landheer niet alleen "wars van zwaarwichtigheid" en "eenvoudig", maar hij komt ook regelmatig "kinderlijke", "holle" en "onbeduidende" zaken tegen, zoals in de Amerikaanse kranten.²⁶¹ Daarnaast zijn ook naïviteit, irrationaliteit en een buitensporige positiviteit volgens Landheer onderdeel van de Amerikaanse volksaard.²⁶² Zo stelt hij dat Amerikanen nog "gelooven aan de mogelijkheid het volmaakte te bereiken" en bespeurt

²⁵⁸ Landheer, *Indrukken*, 46.

²⁵⁹ Ibid., 52.

²⁶⁰ Gulddal, "That most hateful land," 437.

²⁶¹ Landheer, *Indrukken*, 85.

²⁶² Ibid., 20, 55.

hij een "fatalistisch optimisme" bij hen.²⁶³ Zwaarwichtigheid is in het narratief van Landheer een luxe die de Amerikaan zich niet kan veroorloven. De Amerikaan is volgens Landheer positief en droomt van een mooie toekomst. Deze mentaliteit is volgens Landheer ontstaan uit een overlevingsdrang en een noodzakelijke onafhankelijkheid. De harde cultuur zou de Amerikanen volgens Landheer "soldaten op een veldtocht" maken en zou de volksaard beïnvloeden:²⁶⁴

Wel zag ik veel harde gezichten, maar het Amerikaansche ras is over het algemeen harder dan het Europeesche. Men kan daarvoor verschillende oorzaken zoeken, waarvan het rustelooze van een pioniersvolk tezamen met den invloed van een vrij hard klimaat mij de voornaamste schijnen.²⁶⁵

Zowel het optimisme over de toekomst als de strijdvaardigheid is volgens Landheer een erfenis van de Amerikaanse pioniersgeest en het harde klimaat, waardoor ook de mensen "gehard" zijn.²⁶⁶ Met het harde klimaat verwijst Landheer naar het individualistische karakter van de samenleving maar ook naar de Amerikaanse natuur, die het Amerikaanse karakter heftig en explosief maakt.²⁶⁷ Landheer neemt een "sidderen van langgebonden natuurkrachten" waar, "die eindelijk weer in beweging komen".²⁶⁸ Deze beweging noemt Landheer vervolgens "de overgang van een gebonden naar een dynamisch cultuurtijdperk". Deze verklaring voor de Amerikaanse volksaard is een typische gedachtegang van het anti-Amerikanisme uit de Romantiek en brengt ons bij de volgende stereotypering: Amerika is een land zonder geschiedenis.²⁶⁹

Hoewel Landheer een culturele ontwikkeling in de Verenigde Staten waarneemt, beschrijft hij het land alsof het nog in de kinderschoenen staat: "Men moet niet vergeten, dat Amerika tot voor korten tijd een volk in wording was, en dat er nog geen gelegenheid geweest is tot een afronding te komen".²⁷⁰ Landheer beschrijft de fase waarin hij het land aantreft als een chaotische transitieperiode. Het land is volgens hem nog niet "afgerond" en over het algemeen ontbreekt er "de rust, die aan de Oude Wereld

²⁶³ Landheer, *Indrukken*, 20, 55.

²⁶⁴ *Ibid.*, 20.

²⁶⁵ *Ibid.*, 43.

²⁶⁶ *Ibid.*

²⁶⁷ *Ibid.*, 104.

²⁶⁸ *Ibid.*

²⁶⁹ Gulddal, "That most hateful land," 422.

²⁷⁰ Landheer, *Indrukken*, 103.

herinnert".²⁷¹ Hij stelt vast dat "al het Europeesche zijn waarde verloren heeft", en het is volgens Landheer overduidelijk "dat men [zich] in een werkelijk ,nieuwe' wereld" bevindt.²⁷² Volgens de socioloog is de Verenigde Staten, ondanks haar Europese *roots*, een land zonder traditie of geschiedenis.²⁷³ Wanneer Landheer geconfronteerd wordt met een conflict tussen studenten van zijn universiteit en de politie, concludeert hij zelfs dat een dergelijke kwestie zeer interessant is, aangezien de Verenigde Staten een land is "waar de maatschappelijke maatstaven nog zoo weinig omlijnd zijn".²⁷⁴ De stad Philadelphia is volgens Landheer wél een plaats met een geschiedenis. Zo schrijft hij:

Philadelphia is voor Amerikaansche verhoudingen een deftige stad (...) een stad met waardigheid. Dit komt waarschijnlijk, dat het een stad is met een historisch verleden (...) waar het oude en het nieuwe eendrachtig naast elkaar voorkomt. Dit heeft Philadelphia niets onordelijks gegeven, integendeel die opeenvolging der verschillende perioden is het natuurlijke verschijnsel.²⁷⁵

Landheers voorkeur voor een organisch gegroeide stad is typisch conservatief en romantisch.²⁷⁶ In het verslag wordt Philadelphia als uitzondering gepresenteerd, waaruit geconcludeerd kan worden dat Landheer weinig deftigs en waardevol heeft waargenomen in de Verenigde Staten. Hij suggereert bovendien dat de Verenigde Staten minder deftig is dan andere plekken - waarschijnlijk Europa - door Philadelphia deftig te noemen "voor Amerikaansche verhoudingen".²⁷⁷

Tot slot komt ook Landheers beschouwing van het Amerikaanse geloof overeen met het conservatieve anti-Amerikanisme.²⁷⁸ Volgens Landheer is de "Protestantsche Christelijke ethiek" in de Verenigde Staten vervangen door "de ethiek van het zakenleven" en is religie zowel dominant als versnipperd.²⁷⁹ Landheer stelt net als de conservatieven uit de Romantiek dat het Amerikaanse geloof pragmatisch en onjuist gepraktiseerd werd.²⁸⁰ Zo tekent hij op:

²⁷¹ Landheer, *Indrukken*, 76.

²⁷² *Ibid.*, 12.

²⁷³ *Ibid.*

²⁷⁴ *Ibid.*, 78.

²⁷⁵ *Ibid.*, 90.

²⁷⁶ Gulddal, "That most hateful land," 428.

²⁷⁷ Landheer, *Indrukken*, 90.

²⁷⁸ Gulddal, "That most hateful land," 437-438

²⁷⁹ Landheer, *Indrukken*, 109.

²⁸⁰ Gulddal, "That most hateful land," 437-438.

Bovendien is veel, wat men in de kerken hoort patriotisme, en pragmatisme. Er wordt dikwijls een soort levensfilosofie voorgedragen zonder bepaalde dogma's (...) In een Protestantsche kerk in Amerika is echter de prediker dikwijls meer propagandist voor staatsgezag en prosperity, dan dat hij er critiek aan oefent.²⁸¹

Met deze beschouwing past Landheer in de traditie van het conservatieve anti-Amerikanisme uit de Romantiek, waarin het Amerikaanse geloof als onfatsoenlijk werd beschouwd. Landheer suggereert door te verwijzen naar propaganda en *prosperity* dat het Amerikaanse geloof slechts een aardse en oppervlakkige aangelegenheid is.

In het Amerika-beeld dat Landheer en Van Ammers-Küller tijdens hun reis beschrijven zijn dus veel anti-Amerikanistische stereotypingen en mechanismen aanwezig. Toch geven beide reizigers ook blijk van een positief Amerika-beeld.

4.3 De ambivalente houding van Jo van Ammers-Küller

In het voorwoord van het reisverslag schrijft Van Ammers-Küller bijvoorbeeld over tientallen kerstkaarten uit Amerika die zij enkele weken na haar reis thuis gezonden kreeg. Wellicht geëmotioneerd door deze geste van haar Amerikaanse kennissen probeert zij in dit voorwoord haar - naar eigen zeggen - kritische reisverslag enigszins te nuanceren:

Die vele, en laat mijn Hollandsche nuchterheid eerlijk bekennen: ongedachte vriendschapsbewijzen uit Amerika, waren opeens als een waarschuwende vinger op de gereedliggende kopy... is mijn weergaaf van wat ik in de nieuwe wereld zag en beleefde niet ál te critisch geweest, zal deze verzameling indrukken bij den lezer niet de gedachte wekken, dat ik daarginds wel veel meer te hekelen dan te waarderen vond? Wanneer men naar mijn totaalindruk van Amerika vroeg, heb ik steeds mijn antwoord klaar gehad: 'Geweldig interessant, maar ik zou er niet graag wonen', ik moet daar eerlijkheidshalve tegenover stellen, dat alle 'geamerikanizeerde' Hollanders, die ik hier en ginds heb ontmoet, van hun nieuwe land hielden (...) Ik geloof, dat wie jong naar Amerika gaat, met den lust om hard te werken en den durf om wat te ondernemen en desnoods een pooslang armoe te lijden, er prachtige mogelijkheden vindt.²⁸²

Dit voorwoord is typerend voor de dubbele houding van Van Ammers-Küller ten opzichte van de Verenigde Staten. Ondanks haar bewering niet in het land te willen

²⁸¹ Landheer, *Indrukken*, 90.

²⁸² Van Ammers-Küller, *Reis*, 9.

wonen, lijkt zij toch gecharmeerd te zijn door de Verenigde Staten en haar bevolking. De waardering van de Amerikaanse vriendelijkheid en gastvrijheid komt overeen met de onderzoeksbevindingen van Rose die in het eerste hoofdstuk aan de orde zijn geweest.²⁸³ Van Ammers-Küller schrijft bovendien dat "Amerika nog steeds het land (...) van de onbegrensde mogelijkheden" is.²⁸⁴ Het is volgens haar geen mooi land, maar wel "interessant, fascinerend, boeiendmerkwaardig (sic.)".²⁸⁵

Opvallend zijn ook de contradicties in haar beoordeling van de Amerikaanse cultuur. Hoewel zij kritisch is over de zogenaamde "lage" cultuur van de Verenigde Staten in het algemeen, schrijft zij enkele keren vol bewondering over het Amerikaanse toneel:

De sterke bouw van de Amerikaansche toneelstukken, de knappe compositie, die elke acte en elke scène juist de goede lengte weet te geven, met een dialoog, die het voortdurend 'doet', die den aandacht van den toeschouwer voortdurend vasthoudt, heeft mij groot respect voor hun techniek gegeven.²⁸⁶

Niet alleen is Van Ammers-Küller onder de indruk van de techniek, ook stelt zij dat er in de Verenigde Staten een groter "internationaal repertoire" gespeeld wordt dan in Nederland - terwijl juist Nederland hierom bekend zou staan.²⁸⁷ Van Ammers-Küller is weliswaar van mening dat de Amerikaanse toneelstukken, die in Nederland opgevoerd worden, oppervlakkig en "handig" zijn, maar zij concludeert na haar reis dat deze niet representatief zijn voor het Amerikaanse niveau.²⁸⁸ Zo spreekt ze zelfs de wens uit het Nederlands toneel te amerikaniseren:

Ik zou zoo gaarne zien dat we hier eens wat beter Amerikaansch toneel leerden kennen (...) Maar wanneer ik pleit voor de opvoering van stukken van Howard, O'Neill, Vollmer, of Sheldon, is het toch met een bezwaard hart. Want al dit werk eischt ontzaglijk sterk en technisch hoogstaand spel, men komt er niet met een paar goede hoofdpersonen en voor de rest half-slag krachten, zooals dat bij ons tegenwoordig helaas zoo dikwijls het geval is.²⁸⁹

²⁸³ Rose, *Unspeakable Awfulness*, 17-19.

²⁸⁴ Van Ammers-Küller, *Reis*, 61.

²⁸⁵ *Ibid.*, 127.

²⁸⁶ *Ibid.*, 93.

²⁸⁷ *Ibid.*, 110.

²⁸⁸ *Ibid.*, 124.

²⁸⁹ *Ibid.*, 124-125.

Van Ammers-Küllers lofzang over het Amerikaans toneel staat haaks op het anti-Amerikanisme van de Nederlandse elitaire kunstwereld, waaronder dat van de filmcriticus Menno Ter Braak. Waar anti-Amerikanisten zoals Ter Braak huiverig waren voor een Amerikanisering van de cultuur - de *Yankeeitis* - bepleit Van Ammers-Küller juist een dergelijke ontwikkeling.

Ook over de Amerikaanse massacultuur is Van Ammers-Küller ambivalent. Enerzijds benadrukt zij de sensationele kranten, de schreeuwerige reclame en het ontbreken van een opgevoede elite, anderzijds neemt zij ook een onderscheid waar tussen fijnzinnige en opgevoede mensen en de massa:

Maar de meest geraffineerde reclame is toch die van de heel fijne en heel selecte hotels en restaurants in New York, die temidden van de snorkende opschriften hunner geminachte concurrenten, zelfs een eenvoudig schild voor hun deur versmaden. De ingewijden weten en vinden de plaats, ook al draag die geen enkele naam... en de rest... het vulgus, the man in the street, heeft met hun voorname aanwezigheid geen zier te maken. Mij dunkt, aan deze snobbistische reclame-loosheid kan 'good old Europe' nog een lesje nemen.²⁹⁰

De schrijfster lijkt hier de rollen om te draaien door de Verenigde Staten snobistisch te noemen, een kenmerk wat juist Europa altijd wordt toebedeeld. Van Ammers-Küller is hier vermoedelijk ironisch en maakt handig gebruik van de stereotyperingen van het Amerika-discours.

Van Ammers-Küller ziet bovendien juist in de overweldigende Amerikaanse technologie een bepaalde romantiek. Zo beschrijft zij de reclames op Broadway "als hóórend in het firmament, tusschen de sterren".²⁹¹ Waar voor de conservatieve Europeanen reclame vooral stond voor het Amerikaanse materialisme, krijgt het in de beeldvorming van Van Ammers-Küller een poëtische dimensie.²⁹² Van Ammers-Küllers beeldvorming over *de Nieuwe Wereld* is deels anti-Amerikanistisch, deels een verwerping van het anti-Amerikanisme. Ook wanneer zij in de laatste zin van haar verslag over de Amerikaans vrouw schrijft, is deze ambivalente houding zichtbaar:

²⁹⁰ Van Ammers-Küller, *Reis*, 133-134.

²⁹¹ *Ibid.*, 128.

²⁹² Gulddal, "That most hateful land," 428-429.

Ik ben het nochtans met u eens, voorzichtige lezer, dat het met de vrijheid van de Amerikaansche meisjes wel wat al te erg is; echter het geeft niet veel of wij dat 'vinden', want de glorieuse 'American Girl' zal er haar gewoonten niet om veranderen.²⁹³

Van Ammers-Küller lijkt zowel de waarden van *de Oude* als *de Nieuwe Wereld* te begrijpen en te waarderen, ondanks dat deze waarden met elkaar contrasteren. Enerzijds onderkent zij het Europese waardeoordeel over de vrije zeden van de Amerikaanse vrouw, anderzijds ondermijnt ze dit waardeoordeel door de Europese kritiek "irrelevant" te noemen. Van Ammers-Küller lijkt van mening te zijn dat *de Oude* en *de Nieuwe Wereld* niet met elkaar te vergelijken zijn. Hoewel zij die vergelijking wel degelijk maakt in haar reisverslag, onderstreept zij in haar beschouwing van de Verenigde Staten de opvatting dat de werelden niet met elkaar te vergelijken zijn, bijvoorbeeld wanneer zij haar eerste indruk van New York beschrijft: "Totaal anders dan welke stad ook, maar boeiend merkwaardig".²⁹⁴ Van Ammers-Küller is niet in staat het verschil tussen de twee werelden uiteen te zetten, omdat de werelden te veel van elkaar verschillen.

4.4 De ambivalente houding van Barth Landheer

Ook Landheer heeft op zijn minst een ambivalente houding jegens de Verenigde Staten. Naast zijn deels anti-Amerikanistische beschouwing van het land, is hij wel degelijk positief over *de Nieuwe Wereld* - dat is niet vreemd, aangezien hij er na zijn reis nog jaren heeft gewoond. Net als Van Ammers-Küller is Landheer positief over de oneindige mogelijkheden. Zijn beeld van de Verenigde Staten komt overeen met de "geen woorden maar daden"-mentaliteit van zijn geboortestad, Rotterdam.²⁹⁵ Landheer looft bijvoorbeeld de "pioniersgeest" en het feit "dat ieder door zijn daden moet bewijzen zijn plaats waard te zijn".²⁹⁶ Hierbij vergelijkt hij de Amerikaanse mentaliteit met die van Europa, dat volgens hem meer waarde hecht aan status en klasse dan aan daden.²⁹⁷ Om deze levenshouding te verklaren moet men volgens Landheer kijken naar de prominente individuen. Zo noemt hij de *selfmade men* Ford, Roosevelt en Sinclair Lewis als

²⁹³ Van Ammers-Küller, *Reis*, 150.

²⁹⁴ Ibid., 4.

²⁹⁵ Landheer gebruikt dit gezegde niet zelf, het was in zijn tijd echter een bekend gezegde; <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010028686>, geraadpleegd op 10-07-2020.

²⁹⁶ Landheer, *Indrukken*, 18.

²⁹⁷ Ibid.

illustratief voor het "Protestantsche ethos" en de "maatloze" arbeid van het Amerikaanse volk.²⁹⁸ Landheer wordt gedurende de reis bovendien positief verrast door de Amerikaanse heldenverering:

Ik had voor mijn reis naar Amerika ook het verkeerde idee, dat de Captains of Industry de idolen van het volk zijn. Dit is echter niet juist: de Amerikanen zijn van een zeer onafhankelijk karakter en over het algemeen niet geneigd tot heldenvereering. Hun helden zijn dan in ieder geval nog eerder de moedigen van daad of geest dan de machtigen.²⁹⁹

Landheer weerlegt hier het Amerika-beeld van de conservatieve Europeanen die van mening waren dat geld het belangrijkste was in de Verenigde Staten. De anti-Amerikanisten stelden bijvoorbeeld dat de dollar in de Verenigde Staten een god is.³⁰⁰

Net als voor Van Ammers-Küller is ook de nieuwheid van het land voor Landheer niet alleen een nadeel, maar ook een voordeel. De Verenigde Staten wordt in tegenstelling tot Europa volgens hem niet tegenhouden door haar verleden en Landheer is positief over het door anti-Amerikanisten zo gehate rationele en snelle karakter van het land. Landheer hekelt juist het eindeloos overleggen in Europa en stelt dat "men [aan] reactiesnelheid zeker inboet".³⁰¹ Hij noemt de Amerikaanse levenshouding zelfs superieur op "vele gebieden", vanwege de efficiëntie. In Europa klampt men zich volgens Landheer te veel vast aan nutteloze zaken, terwijl de Amerikanen "zonder ballast door het leven" reizen.³⁰²

In Landheers reisverslag worden Europa en de Verenigde Staten bovendien als twee verschillende werelden beschreven:

De werkelijke kracht van een land schuilt in de 'good earth', en de haar verbonden bewoners. En dit land is in Amerika van een eenvoudige en primitieve grootsheid en machtigheid. Geen fijne contrasten misschien, geen fijne schakeeringen, maar met 'Wuchtigheid' is de natuur tot uitdrukking gekomen. Aan alle rassen en volken, die in Amerika samenstroonden, heeft dit een stempel opgedrukt. Amerika heeft iets monumentaals, dat Europa geheel ontbreekt en dat misschien de kloof tussen beide landen steeds dieper zal maken.³⁰³

²⁹⁸ Landheer, *Indrukken*, 102.

²⁹⁹ *Ibid.*, 83.

³⁰⁰ Gulddal, "That most hateful land," 429.

³⁰¹ Landheer, *Indrukken*, 78.

³⁰² *Ibid.*

³⁰³ *Ibid.*, 89.

In Landheers beschrijving van de Verenigde Staten zit een bewondering voor de noodzakelijke efficiënte van het land, een kracht die hij zelfs aan de Amerikaanse grond koppelt. Hij omschrijft de Verenigde Staten als het tegenovergestelde van Europa - dat wel fijne schakeringen en contrasten bevat - maar hij maakt geen hiërarchisch onderscheid tussen *de Oude* en *de Nieuwe Wereld*. Landheer beoordeelt de Verenigde Staten in dit fragment niet op basis van Europese waarden maar probeert, net als Van Ammers-Küller, de kracht van beide werelden te zien. Europa is fijnzinniger, de Verenigde Staten is monumentaler. Europa is weliswaar mooier, maar de Verenigde Staten is "vrij van zwaarwichtigheid" en "frischer".³⁰⁴ Beiden hebben volgens Landheer hun voor- en nadelen.

Ondanks dat Landheer zichzelf een "conservatief Europeaan" noemt, raakt hij tijdens zijn reis gefascineerd door de afwezigheid van zwaarwichtigheid en het spelelement van de Amerikaanse samenleving.³⁰⁵ Zo schrijft Landheer na een lange dag:

's Avonds aanschouwden we van den top van Empire State Building het silhouet van New-York. De contouren der gebouwen teekenden zich door duizenden lichtjes af. Alles scheen als onbewust, uit speelschheid gegroeid. Misschien is al het werkelijk groote onbewust. Ons scheen New-York dien avond de schoonste stad der wereld.³⁰⁶

Waar in het anti-Amerikanisme de Verenigde Staten neergezet werd als een gevoelloos land zonder cultuur en geschiedenis, neemt Landheer ook de romantiek van het land waar. Net als Van Ammers-Küller zoekt Landheer deze romantiek opvallend genoeg in de technologie. De auto - een symbool voor industrialisatie en mechanisering - krijgt bijvoorbeeld in het verslag van Landheer een romantische betekenis:

De terugrit in het donker naar Washington was romantisch. Per auto in den regen door onbekende landstreken te dwalen is een van de romantische mogelijkheden van de twintigste eeuw, die men zoo dikwijls voor prozaïsch en onromantisch pleegt uit te krijten. Zulke critici vergeten dan echter, dat juist in de moderne techniek een groot element van romantiek schuilt, een romantiek van een feller tempo dan de vroegere idyllen. Maar daarom zeker niet minder.³⁰⁷

³⁰⁴ Landheer, *Indrukken*, 26.

³⁰⁵ *Ibid.*, 50.

³⁰⁶ *Ibid.*, 24.

³⁰⁷ *Ibid.*, 90.

Hoewel hij hier schrijft over techniek en romantiek in het algemeen, is dit toch niet los te zien van de Verenigde Staten, "het land van de auto". Landheer lijkt hier de conservatieve anti-Amerikanisten van repliek te dienen door te verwijzen naar *hun* romantiek en hetgeen wat zij verachtten - de moderne techniek - als romantisch te bestempelen.³⁰⁸ In tegenstelling tot de conservatieve Europeanen concludeert Landheer niet dat romantiek onmogelijk is in *de Nieuwe Wereld*, maar geeft hij het woord romantiek een nieuwe lading. Door de verwijzing naar de "idyllen" suggereert Landheer bovendien dat deze nieuwe vorm van romantiek de toekomst is.³⁰⁹ Hij ziet deze nieuwe romantiek bovendien al terug in de Amerikaanse kunst, zoals de schilderijen van Upton Sinclair.³¹⁰

Ook wat betreft de Amerikaanse democratie is Landheer deels positief. Volgens hem is de Amerikaanse overheidsbemoeyenis groter dan vroeger, maar minder groot dan de Europese overheidsbemoeyenis. Dat de staat zich in de Verenigde Staten meer macht heeft toegeëigend ziet Landheer juist als redding voor de arme bevolking. Volgens Landheer was "in den tijd van ongebreidelde vrijheid (...) de macht van de economischsterken ongetwijfeld groter".³¹¹

4.5 Conclusie

Van Ammers-Küller en Landheer gebruiken in hun beschouwing van de Verenigde Staten meerdere stereotypingen en mechanismen van het conservatieve anti-Amerikanisme. Tegelijkertijd verwerpen zij in hun reisverslagen enkele keren dit Europese anti-Amerikanisme. De reizigers geven weinig blijk van een Europees of Nederlands superioriteitsgevoel, hoewel dit volgens historicus Cornelis van Minnen gebruikelijk zou zijn bij Nederlandse Amerika-reizigers in het interbellum.³¹² De ambivalente houding van Van Ammers-Küller en Landheer ten opzichte van de Verenigde Staten lijkt eerder op Van Minnens omschrijving "een slingerbeweging tussen aanvaarding en verzet".³¹³ Beide reizigers zien bovendien de romantische kant van *de*

³⁰⁸ Gulddal, "That most hateful land," 430.

³⁰⁹ Landheer, *Indrukken*, 90.

³¹⁰ Landheer, *Indrukken*. 100.

³¹¹ *Ibid.*, 108.

³¹² C.A. van Minnen, *Een slingerbeweging tussen aanvaarding en verzet: Europese beeldvorming over Amerika* (Middelburg: Roosevelt Study Center, 2001), 1, 25.

³¹³ *Ibid.*

Nieuwe Wereld. Deze "nieuwe romantiek" nemen zij onder andere waar in de overweldigende lichten, auto's en technologie.

5. NIEUWE INZICHTEN

In de laatste twee hoofdstukken is het duidelijk geworden dat de reizigers een gecompliceerde verhouding hebben tot zowel het anti-Amerikanisme als de Verenigde Staten. De Nederlandse beeldvorming over de Verenigde Staten werd, zoals in het eerste hoofdstuk naar voren kwam, voor een aanzienlijk deel bepaald door Nederlanders die nog nooit in *de Nieuwe Wereld* waren geweest, zoals Johan Huizinga en Menno Ter Braak.³¹⁴ In dit hoofdstuk zal ik onderzoeken in hoeverre de reisverslagen van Van Ammers-Küller en Landheer nieuwe elementen van de Verenigde Staten aansnijden. Aangezien Van Ammers-Küller en Landheer grotendeels dezelfde onderwerpen beschrijven, zal dit hoofdstuk thematisch opgebouwd zijn. Welke door de reizigers beschreven elementen van de Verenigde Staten zijn afwijkend van het Europese en Nederlandse Amerika-discours van het interbellum?

5.1 Verscheidenheid, uitgestrektheid en complexiteit

Een hardnekkig aspect van het anti-Amerika discours is de beschouwing van de Verenigde Staten als homogene entiteit.³¹⁵ Dit is onderdeel van het proces van *othering*, waarin de ander van een afstand wordt beoordeeld zonder enige nuancering aan te brengen. In het vooraf gevormde Amerika-beeld van Van Ammers-Küller en Landheer is dit ook aanwezig en zij moeten dit beeld dan ook aanpassen gedurende hun reis. Van Ammers-Küller schrijft vol bewondering over haar treinreizen en stelt dat zij de "ontzaglijke uitgestrektheid nooit gerealiseerd" heeft.³¹⁶ Wanneer zij met haar 'toneelonderzoek' begint, herhaalt zij dit inzicht: "Want pas nu ik hier ben, realiseer ik hoé ontzaglijk van afmeting hier alles is, het land zelf waarin men etmalen moet reizen om van de eene groote stad naar de andere te komen".³¹⁷ Even later is zij verbaasd over het feit dat ze gewend is geraakt aan deze afstanden: "en ik bestelde mijn biljet en mijn plaats in de 'sleeper', zonder me er verder in te verdiepen dat het reisje, dat ik met één dag tusschenruimte heen en terug ging ondernemen, ongeveer even ver was als

³¹⁴ De beeldvorming van Huizinga vóór zijn Amerika-reis in 1927 wordt hier bedoeld.

³¹⁵ Bob de Graaff, "Bogey or Saviour?," 51-53.

³¹⁶ Van Ammers-Küller, *Reis*, 48.

³¹⁷ *Ibid.*, 70.

Amsterdam-Parijs".³¹⁸ Het is duidelijk dat Van Ammers-Küller voor haar Amerika-reis nooit stil heeft gestaan bij de omvang van het land en zij realiseert zich dit gedurende de reis. Ook Landheer is onder de indruk van de "onmetelijke veruitstreckende vlakten" van de Verenigde Staten, bijvoorbeeld wanneer hij een tocht naar het Noorden maakt.³¹⁹

In het reisverslag van Landheer wordt bovendien het verschil tussen de Amerikaanse steden en staten benadrukt. Zo stelt hij dat de Noordelijke staten, rondom Wisconsin, op "het Finsche of Zweedsche landschap" lijken.³²⁰ Dit Scandinavische beeld van de Verenigde Staten - Landheer skiet en ijszeilt er zelfs - contrasteert met het gebruikelijke Amerika-beeld van bijvoorbeeld skyscrapers of cowboys.³²¹ Landheer maakt ook een onderscheid tussen de mentaliteit van de staten. Zo beschrijft hij het Zuiden als strenger dan het Oosten wat betreft de "vrijheid van zeden" en het Oosten is volgens Landheer weer strenger dan het Westen en "Middel-Westen".³²² Op stedelijk niveau ziet Landheer ook een grote verscheidenheid: het deftige Philadelphia, het chaotische en romantische New York, het industriële en mooie Chicago en het rustige Madison.³²³ Jo van Ammers-Küller is vooral gefascineerd door de "tuinsteden" rondom New York en het contrast tussen de zo dichtbij elkaar liggende plekken.³²⁴ Van Ammers-Küllers vooraf gevormde beeld van Amerika was voornamelijk stedelijk en de omliggende dorpen komen als een aangename verrassing voor haar.³²⁵ Zij ziet weinig verscheidenheid tussen de grote steden, maar op het platteland des te meer:

het prachtige, rijke en weelderige land (...) het Oosten met zijn breede rivieren, golvende vlakten en machtige geboomte, the Middle-West met de bergen en reusachtige meren, en dan door de eindeloze korenvelden en prairiën naar Californië, dat een aardsch paradijs moet zijn; naar Yellowstone Park, waardoor je vijf dagen reist om altijd weer nieuwe machtige natuurwonderen te aanschouwen, en naar Florida, het zonnige Zuiden, waar de rijke New Yorkers in den winter sneeuw en kou ontvluchten.³²⁶

³¹⁸ Van Ammers-Küller, *Reis*, 48-49.

³¹⁹ Landheer, *Indrukken*, 79.

³²⁰ *Ibid.*, 76.

³²¹ *Ibid.*

³²² *Ibid.*, 51.

³²³ *Ibid.*, 11-14, 56-57, 76, 90.

³²⁴ Van Ammers-Küller, *Reis*, 19.

³²⁵ *Ibid.*

³²⁶ *Ibid.*, 46-47.

Hoewel zij in dit fragment dagdroomt over haar ideale reis - en dus niet uit ervaring alle plekken beschrijft - nuanceert zij hier haar vooraf gevormde beeld van een klein homogeen Amerika door de verscheidenheid van de Verenigde Staten te benadrukken.

5.2 De zwarte bevolking

Nog een dominant aspect van de Europese beeldvorming over Amerika is de veronderstelling dat het in de kern een wit land is.³²⁷ Hoewel het uit de reisverslagen niet duidelijk wordt hoe de reizigers vóór hun reis dachten over de zwarte bevolking van de Verenigde Staten, is hun houding ten opzichte van deze groep Amerikanen tijdens hun reis op zijn minst onwennig te noemen. Zoals beschreven in het tweede hoofdstuk, benadrukken Van Ammers-Küller en Landheer consequent de zwarte, en niet de witte, huidskleur. Hierdoor wordt de zwarte bevolking - door de reizigers "negers" genoemd - neergezet als een afwijking van hun norm.³²⁸ Bovendien wordt etniciteit gekoppeld aan de toen populaire rassenleer. Toch schrijven beiden over de zwarte bevolking en zorgt dit voor een nuancering van het idee van een "wit Amerika". De eerste kennismaking van Van Ammers-Küller met de zwarte bevolking resulteerde in de volgende beschouwing:

Een oogenblik later een wonderlijke sensatie; het menschenras is opeens veranderd; wij rijden door een stadsdeel waar bijna uitsluitend negers wonen, zij hebben er hun eigen theaters en bioscopen, zij wandelen even elegant en 'smart' over de trottoirs als hun blanke broeders een paar blocks verder, en mij vreemdeling lijkt het, of die roetzwarte gezichten met de zware vooruitstekende lippen groteske maskers zijn.³²⁹

Door de gezichten van de zwarte Amerikanen te vergelijken met groteske maskers neemt Van Ammers-Küller een superieure houding aan. Haar opmerkelijke beschrijving doet in ieder geval vermoeden dat zij tamelijk verrast werd door deze kennismaking. Naast het in hoofdstuk 2 beschreven *othering* van Van Ammers-Küller, geeft zij echter de zwarte wijk wel een "podium" en uit zij haar verbazing over het feit dat de zwarte en

³²⁷ W.E. Krul, "Moderne beschavingsgeschiedenis. Johan Huizinga over de Verenigde Staten," in K. van Berkel (red), *Amerika in Europese Ogen* (Den Haag: SDU Uitgeverij, 1990), 98.

³²⁸ Landheer, *Indrukken*, 13.

³²⁹ Van Ammers-Küller, *Reis*, 18.

witte Amerikanen "een paar blocks" verwijderd van elkaar leven.³³⁰ Ook benoemt ze het feit dat de dienstbode "meestentijds een groote grove negerin, keurig-correct in een zwarte japon en een fijngeplooid schortje" is en levert zij kritiek op het racisme binnen de theaterwereld.³³¹

Teekenend voor de mentaliteit van de Amerikanen is zeker wel het feit, dat deze rol niet door een echte halfbloed negerin vervuld kon worden, doch alleen door een blanke actrice, omdat mannelijke acteurs in Amerika niet te bewegen zouden zijn met een half-bloed samen te spelen! Terwijl het in het stuk juist om het conflict halfbloed-blanke gaat! Maar het standpunt van den Amerikaan jegens de 'Darkies' zullen wij Nederlanders wel nooit begrijpen.³³²

Hoewel Van Ammers-Küller ook in dit fragment een ambivalente houding ten opzicht van de zwarte bevolking aanneemt, benoemt ze wel de etnische spanningen van de Amerikaanse samenleving, een onderbelicht onderwerp binnen het anti-Amerika discours, en maakt zij het Amerikaanse racisme bespreekbaar.

Landheer kaart de etnische spanningen ook aan. Zo beschrijft hij de afzonderlijke witte en zwarte wijken en de grote aanwezigheid van Afro-Amerikanen in het Zuiden van het land. Ook hij schrijft over racisme, bijvoorbeeld over dat "De 'Western Electric Company', geen joden en negers in dienst" neemt.³³³ Beide reizigers zijn niet bijzonder invoelend wat betreft racisme en ongelijkheid, maar door alleen al over de zwarte bevolking te schrijven nuanceren zij het Europese Amerika-discours.

5.3 Amerikanen met een migratie-achtergrond

Niet alleen voor de zwarte bevolking is er aandacht in de reisverslagen, ook de verscheidenheid aan etnische en culturele achtergronden van de Amerikaanse samenleving - en de problemen die deze verscheidenheid met zich mee brengt - komen voorbij. Het valt Van Ammers-Küller bijvoorbeeld op dat een gemiddelde Amerikaanse schrijver bijna altijd bezig is met "een naspeuring van zijn afstammeling" en "een opgaaf van de verschillende rassen, die hun invloed op zijn kunstenaarschap laten gelden (...)

³³⁰ Van Ammers-Küller, *Reis*, 18.

³³¹ *Ibid.*, 34.

³³² *Ibid.*, 117.

³³³ Landheer, *Indrukken*, 60.

En meestentijds blijkt het dan een merkwaardige vermenging".³³⁴ Landheer ontdekte dat reclames soms in meerdere talen werden geproduceerd zodat ook de "immigranten" de reclames konden lezen.³³⁵ Bovendien stelt hij vast dat "Amerika met zijn heterogene bevolking [wel] nooit een beeld van eenheid [zou] kunnen geven, als de Europeesche staten van het verleden" en meent hij dat "men sterk het ontwortelde van de immigranten voelt".³³⁶

5.4 Natuur en klimaat

Ook doen Van Ammers-Küller en Landheer verslag van de Amerikaanse natuur en het klimaat. Dit zijn tevens onderwerpen die weinig voorkomen in de Europese beeldvorming over Amerika.³³⁷ Uit de verbazing van Van Ammers-Küller over de hitte in New York blijkt dat het klimaat geen deel is van haar vooraf gevormde Amerika-beeld. Op de boot hoorde zij van Amerikanen, een paar dagen voor aankomst in Ellis Island, hoe warm het kan zijn in New York. En toen een "Zuidelijk zonnetje op het sloependek begon te branden" kreeg zij "den schrik al beet".³³⁸ Van Ammers-Küller heeft voor de reis blijkbaar niet stil gestaan bij het klimaat van de Verenigde Staten, of was ze niet erg op de hoogte ervan, maar de hitte was zeer bepalend gedurende de eerste dagen van haar reis. Zo schrijft zij in het tweede hoofdstuk - genaamd "Een hittegolf" - dat zij de "vochtige, bedompte hitte ondraaglijk" vindt en heeft zij medelijden met "de mensen in de hoge heet-gestoofde huizen (...) de werkers op de hoge steigers van de (...) wolkenkrabbers" en "de zwoegers in de keukens van de reusachtige hotels en restaurants!"³³⁹ Haar verslag over hoe de hitte haar weerslag heeft op de Amerikaanse samenleving is uitvoerig. Zo stelt ze dat de hoogstgelegen appartementen in New York het duurst zijn omdat er bij deze een "zweempje frissche lucht" komt en neemt zij waar dat in de meeste hotelkamers een "electrische fan" aanwezig is.³⁴⁰ Tot slot looft ze de Amerikaanse weervoorspelling, die volgens haar in tegenstelling tot de Nederlandse weervoorspelling "altijd nauwkeurig" is.³⁴¹ Waar Van Ammers-Küller overvallen werd

³³⁴ Van Ammers-Küller, *Reis*, 80.

³³⁵ Landheer, *Indrukken*, 16.

³³⁶ *Ibid.*, 22, 103.

³³⁷ K. van Berkel (red), *Amerika in Europese ogen* (Den Haag: SDU Uitgeverij, 1990) 9-222.

³³⁸ Van Ammers-Küller, *Reis*, 14.

³³⁹ *Ibid.*, 22, 26.

³⁴⁰ *Ibid.*, 27.

³⁴¹ *Ibid.*, 50.

door de hitte, overkwam Landheer het tegenovergestelde op zijn tocht naar het Noorden: "De temperatuur daalde herhaaldelijk tot een voor ons ongekenne laagte". Ook in Chicago vond de Rotterdammer het "snijdend koud".³⁴²

Beide reizigers beschrijven ook de Amerikaanse natuur. Zo worden onder andere genoemd: de vruchtbomen in de steden, "die een bijna Japansch aspect aan de stad geven", de "duizenden mijlen steppen, prairiën en gebergten", de tuinsteden met "bloeiende heesters", de "reusachtige meren" en "machtige natuurwonderen".³⁴³ De natuur wordt door de Nederlandse reizigers met bewondering beschreven.

5.5 Toerisme

Het onderwerp toerisme is bij beide reizigers ook aanwezig. In de reisverslagen wordt de Verenigde Staten neergezet als een land dat haar toerisme goed geregeld heeft. Jo van Ammers-Küller is hier zeer positief over - zij noemt het zelfs één van de twee zaken waarvoor zij "onbegrensde bewondering" heeft - en beschrijft de Verenigde Staten als een paradijs voor de reiziger.³⁴⁴ Deze opmerking komt overeen met haar inleidende woorden: "geweldig interessant, maar ik zou er niet graag wonen".³⁴⁵ Onder toerisme verstaat Van Ammers-Küller de faciliteiten wat betreft reizen en slapen. Het reizen door de Verenigde Staten noemt zij "bijna een genoegen", terwijl het volgens haar in Europa "een noodzakelijk kwaad is" en over de hotels is ze ook lyrisch:³⁴⁶

En hoe voortreffelijk zijn de Amerikaansche hotels! Natuurlijk elke kamer 'with bath' en behalve warm en koud, ook nog 'iced' water om te drinken. En natuurlijk dubbele muren, zoodat geen geluid van een snurkende buurman je slaap stoort, en allerlei kleine, verfijnde gemakken...³⁴⁷

Van Ammers-Küllers opsomming van luxe en comfort in de hotels gaat verder met onder andere de zwembaden, een massage-inrichting, een bibliotheek, een "doctor's-office en elke dag "frisch en keurig linnengoed".³⁴⁸ Het is duidelijk dat men in de Verenigde Staten

³⁴² Van Ammers-Küller, *Reis*, 44.

³⁴³ Landheer, *Indrukken*, 89, 97; Van Ammers-Küller, *Reis*, 19, 46-47.

³⁴⁴ Van Ammers-Küller, *Reis*, 50.

³⁴⁵ *Ibid.*, 9.

³⁴⁶ *Ibid.*, 50.

³⁴⁷ *Ibid.*, 52.

³⁴⁸ *Ibid.*

aan de hoge standaard van Van Ammers-Küllers luxueuze levensstijl kan voldoen: "O, Amerika is een heerlijk land om in te reizen".³⁴⁹

Er is echter ook een keerzijde: de toeristische attracties en de toeristen zelf worden als onprettig ervaren door de reizigers. Van Ammers-Küller is bijvoorbeeld niet te spreken over de overvolle stranden:

Dat zijn de vreeselijkste oorden die de Yankee-geest heeft voortgebracht. Is er iets ergers denkbaar dan het beroemde Coney Island op een zomerevening Zaterdag, wanneer een half miljoen 'pleasure-seekers' er een helsch spektakel maken, wanneer het in het water zoo vol is, dat ze er alleen maar in stáán, en niet eens liggen, nòch zwemmen kunnen... wanneer uit een paar honderd dancing-places het gejeengel van Jazz-Bands klinkt en de rutschbanen en tobogans van het Luna-Park worden bestormd door jongelingen met roodverbrande - en hun sweethearts met rose-geverfde gezichten...?³⁵⁰

In dit fragment beschrijft Van Ammers-Küller de Verenigde Staten als vakantiebestemming - een beeld dat maar weinig voorkomt in het Europese Amerika-discours.³⁵¹ Over de toeristische ervaring van de beroemde Niagara-watervallen schrijft Van Ammers-Küller op komisch wijze:

Niagara-Falls was 'time and money' waard; onvergetelijk indrukwekkend, ondanks het leger 'guides' dat met Amerikaansch business-instinct elken toerist bestormt om hem mee te slepen langs telkens weer een ander 'interesting view' na hem te hebben uitgedost in gummi-jas en gummi-handschoenen; om hem over glibberige trapjes ónder de watervallen te brengen, dàn weer in een trolley-treintje te proppen om de 'Grand Rapids' te zien.³⁵²

In deze beschrijving zou Landheer zich herkennen, aangezien ook hij teleurgesteld was in het toeristische karakter van de Niagara-watervallen. Dit ontvullende effect heeft de Amerika-reis ook gehad.

³⁴⁹ Van Ammers-Küller, *Reis*, 53.

³⁵⁰ *Ibid.*, 47.

³⁵¹ K. van Berkel (red), *Amerika in Europese Ogen* (Den Haag, SDU Uitgeverij, 1990).

³⁵² *Ibid.*, 49.

6. CONCLUSIE EN AANBEVELINGEN VOOR VERVOLGONDERZOEK

6.1 Conclusie

In deze scriptie heb ik de reisverslagen van Jo van Ammers-Küller (1926) en Barth Landheer (1932) geanalyseerd en gekoppeld aan het Nederlandse en Europese Amerika-discours en in het bijzonder aan het anti-Amerikanisme tijdens het interbellum.

Uit de reisverslagen is gebleken dat beide reizigers al voor hun reis een bepaald beeld hadden van de Verenigde Staten. In Van Ammers-Küllers reisverslag kwam dit vooraf gevormde beeld tot uiting in de vorm van onverwachte ervaringen, in Landheers reisverslag in de vorm van verwachtingen. Beiden hadden een soortgelijk vooraf gevormd beeld van "Amerika", namelijk: groots, romantisch, chaotisch en avontuurlijk. Uit de reisverslagen wordt bovendien duidelijk dat films en romans een belangrijke rol gespeeld hebben in de totstandkoming van bovengenoemd Amerika-beeld. Het is opvallend dat de reizigers zich bewust zijn van het Nederlandse anti-Amerikanisme uit hun tijd en dat zij zich deels daartegen afzetten. Mogelijk door het bewustzijn van deze Nederlandse anti-Amerikanistische sentimenten nemen de reizigers een open houding aan en zijn zij enkele keren in staat hun vooroordelen aan te passen.

De bevindingen van deze scriptie over de beeldvorming van de reizigers over de Verenigde Staten zijn grotendeels in lijn met die van andere historici, zoals Koen van Berkel, Rob Kroes en Bob de Graaff. De houding van de reizigers ten opzichte van *de Nieuwe Wereld* is, zoals bovengenoemde historici ook vaststellen, ambivalent te noemen - een haat-liefde relatie. Ondanks dat de reizigers zich kritisch opstellen tegenover het anti-Amerikanisme zijn er in hun beschouwingen van de *Nieuwe Wereld* wel degelijk anti-Amerikanistische stereotyperingen en mechanismen aanwezig.

Het is opmerkelijk dat de reizigers voor hun reis een Amerika-beeld hadden dat min of meer overeenkwam met die van "het grote publiek" terwijl hun beschouwing van de Amerikaanse volksaard gedurende de reis juist gekenmerkt wordt door het klassieke anti-Amerikanisme van de conservatieve negentiende-eeuwse elite. Dit conservatieve anti-Amerikanisme was gestoeld op vijf kernideeën: Amerika heeft geen geschiedenis, Amerika heeft geen cultuur, het Amerikaanse geloof is onfatsoenlijk vanwege het ontbreken van een gevestigde kerk, de Amerikaanse democratie is hypocriet en

inconsistent en Amerikanen zijn uiterst materialistisch, vulgair en ongemanierd. Niet alleen komen deze kernideeën terug in de beschouwing van Van Ammers-Küller en Landheer van de Verenigde Staten, ook maken zij gebruik van anti-Amerikanistische mechanismen. Beiden koppelen verschillende stereotypingen aan elkaar, generaliseren, proberen de "'Americaness' of America" te formuleren en maken zich schuldig aan *othering*.³⁵³

Van Ammers-Küller stelt dat er in de Verenigde Staten vrijwel geen scheidslijn bestaat "tusschen echte en amusementskunst", dat efficiëntie door Amerikanen belangrijker wordt geacht dan kunst en cultuur en dat het land stijlloos, banaal en vluchtig is.³⁵⁴ Als een onvervalste conservatieve anti-Amerikanist koppelt zij materialisme, democratie, de jeugdigheid van het land en de lage cultuur aan elkaar om tot een samenhangend verhaal te komen.

Volgens Landheer zijn Amerikanen kinderlijk, ongecompliceerd en "wars van alle zwaarwichtigheid".³⁵⁵ Landheer neemt in de Verenigde Staten een hard klimaat waar, dat volgens hem geresulteerd heeft in een hard volk, dat opportunistisch en optimistisch door het leven gaat. Ook meent hij dat de Amerikanen nog "een volk in wording" zijn.³⁵⁶ Bovendien ontbeert het *de Nieuwe Wereld* aan de rust en beschaving van de *Oude Wereld*. Landheer is ten slotte kritisch op het Amerikaans geloof, dat volgens hem onjuist wordt gepraktiseerd - een argument dat ook de conservatieve anti-Amerikanisten gebruikten.

Toch zijn beide reizigers tijdens hun reis enthousiast geworden over *de Nieuwe Wereld*. Van Ammers-Küller concludeerde na haar reis dat zij, als zij jong geweest was, graag zou emigreren naar *de Nieuwe Wereld*. De twintiger Landheer heeft na zijn reis zelfs zeventien jaar in de Verenigde Staten gewoond. Beiden geven blijk van een onvrede over de eigen cultuur, dat te veel geremd zou worden door haar geschiedenis. De Verenigde Staten is volgens hen weliswaar een hard en soms zelfs een banaal land, maar tegelijkertijd zien zij hier meer mogelijkheden en avontuur dan in Europa.

Het is bovendien opvallend dat de reizigers de romantiek zochten in de schreeuwerige reclames, de auto's, de *skyscrapers* en de aanstekelijke positiviteit van de Amerikanen. Waar de conservatieve Europeanen meenden dat de Amerikaanse

³⁵³ Gulddal, "That most hateful land," 421.

³⁵⁴ Van Ammers-Küller, *Reis*, 71.

³⁵⁵ Landheer, *Indrukken*, 46.

³⁵⁶ *Ibid.*, 103.

technologie, doelmatigheid en oppervlakkigheid het einde van diepzinnigheid en gevoel betekende, zagen Van Ammers-Küller en Landheer juist hierin een nieuwe romantiek. "Een romantiek van een feller tempo dan de vroegere idyllen".³⁵⁷

6.2 Aanbevelingen voor vervolgonderzoek

Het zou interessant zijn om het Nederlandse anti-Amerikanisme van het interbellum te vergelijken met het anti-Amerikanisme van na de Tweede Wereldoorlog, aangezien de externe factoren - zoals de internationale politiek - nogal veranderen. Volgens Bob de Graaff is hier nog onvoldoende onderzoek over.³⁵⁸ Dit vergelijkende onderzoek zou de in deze scriptie vergaarde inzichten kunnen koppelen aan hedendaagse anti-Amerikanistische sentimenten. Deze koppeling wordt in deze scriptie immers niet gemaakt. Ook zou er een kunsthistorisch onderzoek gedaan kunnen worden naar de weergave van de Verenigde Staten in Amerikaanse films en de invloed van deze weergave op het Amerika-beeld van Nederlanders tijdens het interbellum. Dit onderwerp is gedeeltelijk aan bod gekomen in deze scriptie, maar kan uitgebreider onderzocht worden. In de wetenschappelijk discussie over de Nederlandse beeldvorming over de Verenigde Staten wordt dit amper behandeld, wat opmerkelijk is gezien de populariteit van de films. Ook zijn er nog veel primaire bronnen die nog niet opgenomen zijn in de analyse van de Nederlandse beeldvorming over de Verenigde Staten in het interbellum. Het zou bijvoorbeeld interessant zijn om het Amerika-beeld in Nederlandse kranten te analyseren. Tot slot kan de verhouding tussen het Nederlandse en het Europese anti-Amerikanisme verder onderzocht worden, aangezien hier nog te weinig over bekend is.

³⁵⁷ Landheer, *Indrukken*, 99-100.

³⁵⁸ Bob de Graaff, "Bogey or Saviour?," 60.

Bibliografie

Primaire bronnen

Landheer, Barth. *Indrukken uit Amerika*. Rotterdam: Brusse N.V., 1934

Van Ammers-Küller. *Mijn Amerikaansche reis*. Den Haag: H.P. Leopold, 1926.

Secundaire bronnen

Bal, Mieke. *Narratology. Introduction to the Theory of Narrative*. Toronto: University of Toronto Press, 1985.

Bak, Hans. "The Reception of American Literature in the Netherlands, 1900-1950." In *Four Centuries of Dutch-American Relations 1609-2009*, red. Hans Krabbendam, Cornelis A. van Minnen en Giles Scott-Smith, 431-441. Amsterdam: Boom, 2009.

Bruijn Lacy, Margiet, Charles Gehring, Jenneke Oosterhoff, red. *From De Halve Maen to KLM. 400 Years of Dutch-American Exchange*. Münster: Nodus Publikationen Münster, 2008.

Cunliffe, Marcus. "The Anatomy of Anti-Americanism." In *Anti-Americanism in Europe*, red. Rob Kroes en Maarten Van Rossem, 1-156. Amsterdam: Free University Press, 1986.

De Graaff, Bob. "Bogey or Saviour? The Image of the United States in the Netherlands during the Interwar Period." *Anti-Americanism in Europe*, red. Rob Kroes en Maarten Van Rossem, 51-71. Amsterdam: Free University Press, 1986.

Dibbets, Karel en Thunnis van Oort. "American Movies Reach the Netherlands." In *Four Centuries of Dutch-American Relations 1609-2009*, red. Hans Krabbendam, Cornelis A. van Minnen en Giles Scott-Smith, 479-485. Amsterdam: Boom, 2009.

Fivush, Robyn. "Speaking silence: The social construction of silence in autobiographical and cultural narratives." *Memory* 18:2 (2010): 88-98.

Krabbendam, Hans, Cornelis A. van Minnen, Giles Scott-Smith. *Four Centuries of Dutch-American Relations 1609-2009*. Amsterdam: Boom, 2009.

Kroes, Rob, Maarten van Rossem (red.). *Anti-Americanism in Europe*. Amsterdam: Free University Press, 1986.

Kroes, Rob. "Alexis de Tocqueville en James Bryce over de Amerikaanse democratie." in

Amerika in Europese ogen. Facetten van de Europese beeldvorming van het moderne Amerika, red. K. van Berkel, 29-39. Den Haag: SDU Uitgeverij, 1990.

Kroes, Rob. "The Great Satan versus the Evil Empire: Anti-Americanism in the Netherlands." In *Anti-Americanism in Europe*, red. Rob Kroes en Maarten Van Rossem, 1-156. Amsterdam: Free University Press, 1986.

Krul, W.E. "Moderne beschavingsgeschiedenis. Johan Huizinga over de Verenigde Staten." In *Amerika in Europese ogen. Facetten van de Europese beeldvorming van het moderne Amerika*, red. K. van Berkel, 86-108. Den Haag: SDU Uitgeverij, 1990.

Lammers, A. "Amerikanist van het eerste uur: A.N.J. den Hollander." *Amerika in Europese ogen. Facetten van de Europese beeldvorming van het moderne Amerika*, red. K. van Berkel, 181-192. Den Haag: SDU Uitgeverij, 1990.

Lammers, A. "Overdreven Amerikanen. Schrieke, Myrdal en het Amerikaanse rassenprobleem." *Amerika in Europese ogen. Facetten van de Europese beeldvorming van het moderne Amerika*, red. K. van Berkel, 161-170. Den Haag: SDU Uitgeverij, 1990.

Lem, van der, Anton (red.). *Amerika Dagboek. 14 april-19 juni 1926*. Amsterdam/Antwerpen: Uitgeverij Contact, 1993.

Lindeman, Yvonne Scherf. *Egodocumenten van Nederlanders uit de zestiende tot begin negentiende eeuw*. Amsterdam: Panchaud, 2006.

Mooijweer, M.L. "De dichter, de koning en de rijke dame. Frederik van Eeden in de Verenigde Staten In *Amerika in Europese ogen. Facetten van de Europese beeldvorming van het moderne Amerika*, red. K. van Berkel, 54-75. Den Haag: SDU Uitgeverij, 1990.

Mooijweer, M.L. "Menno ter Braak en de filmbeelden van Amerika." In *Amerika in Europese ogen. Facetten van de Europese beeldvorming van het moderne Amerika*, red. K. van Berkel, 124-134. Den Haag: SDU Uitgeverij, 1990.

Ommen, van, Kasper. "'European comes here for ideas'. De Amerikaanse reis van Jan de Bie Leuveling Tjeenk in 1912." *Bulletin KNOB* 6 (1997): 189-203.

Minnen, van, Dr. C.A. *Een slingerbeweging tussen aanvaarding en verzet: Europese beeldvorming over Amerika*. Middelburg: Roosevelt Study Center, 2001.

Rose, Kenneth D. "Unspeakable Awfulness. America Through the Eyes of European Travelers, 1865-1900." New York: Routledge, 2014.

Said, Edward. *Orientalism*. Londen: Penguin Books, 1978.

Schulte Nordholt, J. W., Robert P. Swieringa. *A Billateral Bicentennial. A History of Dutch-American Relations, 1782-1982*. Amsterdam: Octagon Books & Meulenhoff, 1982.

Schulte Nordholt, J.W. "Anti-Americanism in European Culture: Its Early Manifestations." in *Anti-Americanism in Europe*, red. Rob Kroes en Maarten Van Rossem, 7-19. Amsterdam: Free University Press, 1986.

Steringa, Pien. *Nederlanders op reis in Amerika 1812-1860. Reisverhalen als bron voor negentiende-eeuwse mentaliteit*. Utrecht: Vakgroep Geschiedenis der Universiteit Utrecht, 1999.

Taylor, Stephanie. *What is Discourse Analysis?*. Londen: Bloomsbury Academic, 2013.

Van Berkel, K. "Amerika als spiegel van de Europese cultuurgeschiedenis." In *Amerika in Europese ogen. Facetten van de Europese beeldvorming van het moderne Amerika*, red. K. van Berkel, 9-28. Den Haag: SDU Uitgeverij, 1990.

Van Berkel, K. "De amerikanisering van de Europese universiteit. Het begin van de discussie in Nederland (1900-1940)." *Amerika in Europese ogen. Facetten van de Europese beeldvorming van het moderne Amerika*, red. K. van Berkel, 135-160. Den Haag: SDU Uitgeverij, 1990.

Van Meersen, Mourik. *Een Merkwaardig Boek*. Rotterdam: Uitgeverij Wils, 1927.

Van Minnen, Cornelis A. "Dutch perception of American Culture and Promotion of Dutch Culture in the United States." In *Four Centuries of Dutch-American Relations 1609-2009*, red. Hans Krabbendam, Cornelis A. van Minnen en Giles Scott-Smith, 431-441. Amsterdam: Boom, 2009.